

İstanbul Türk Basınında Osmanlı Devleti ile Kafkasya Devletleri Arasında Toplanması Düşünülen İstanbul Konferansı (Haziran-Ekim 1918)

Hasan DEMİRCİ

Arş. Gör., Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Erzurum

E-Mail: hasan.demirci.1315@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-7801-2963

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 23.02.2022 Kabul Tarihi / Accepted: 16.12.2022

ÖZ

DEMİRCİ, Hasan, **İstanbul Türk Basınında Osmanlı Devleti ile Kafkasya Devletleri Arasında Toplanması Düşünülen İstanbul Konferansı (Haziran-Ekim 1918)**, CTAD, Yıl 19, Sayı 37 (Bahar 2023), s. 491-526.

Bu çalışmada, Osmanlı Devleti tarafından, I. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru Kafkas milletleri ve İstanbul'da savaş esnasında ittifak kurduğu devletlerin temsilcileriyle Kafkasya hududundaki meseleleri çözmek üzere Ağustos 1918 yılında toplanması planlanan ancak çeşitli nedenlerden ötürü toplanamayan İstanbul Konferansı'nın Türk basınına yansımaları ele alınmaktadır. Bu dönemde Osmanlı Devleti ile müttefikleri ve Bolşevik Rusya arasında imza edilen 3 Mart 1918 tarihli Brest-Litovsk Antlaşması sonrası Osmanlı Devleti, Kars, Ardahan ve Batum'u içeren Elviye-i Selâse'yi almak için bir ileri harekât başlatmıştır. Harekât esnasında önce

Mart-Nisan 1918'de Trabzon sonra Mayıs-Haziran 1918'de Batum konferansları ve antlaşmalarıyla Kafkasya hududunu belirlemiştir. Bununla birlikte bu antlaşmalar, Kafkasya'daki meseleleri tamamen çözmemiş; bu sebeple Osmanlı Devleti, Kafkas milletlerinin temsilcileriyle ittifak yaptığı devletlerin İstanbul'daki temsilcileriyle İstanbul'da bir konferans yapılarak çözülmesi gerektiğini bildirmiştir. Bütün bunlar o dönem İstanbul'da çıkan gazetelerde genişçe yer bulmuştur. İşte bu çalışmada da, İstanbul Konferansı neden yapılmak istenmiştir? Konferans için ne tür hazırlıklar yapılmıştır? İstanbul Konferansı için kimler davet edilmiştir? Konferans için hangi milletler İstanbul'a heyet göndermişlerdir? İstanbul'a gelen heyetlerin temsilcileri kimlerden oluşuyordu? İstanbul'a gelen bu heyetler, ne tür faaliyetler de bulunmuşlardır? Osmanlı Devleti için önemli olan Azerbaycan Millî Heyeti, İstanbul'da nasıl faaliyetlerde bulunmuştur? Onca hazırlığa rağmen İstanbul Konferansı niçin toplanamamıştır? İstanbul Konferansı sürecinin önemi nedir? gibi sorulara cevap aranmaya çalışılmıştır. Sorulara cevap verilirken dönemin İstanbul basınından yararlanılmıştır. *Vakit*, *Tesvir-i Efkâr*, *Zaman* ve *İkdâm* gazetelerinin Haziran-Ekim 1918 tarihli nüshalarının tamamı taranmıştır.

Anahtar Kelimeler: I. Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti, Kafkasya, İstanbul Konferansı, Azerbaycan Millî Heyeti.

ABSTRACT

DEMİRCİ, Hasan, **Istanbul Conference planned between the Ottoman State and the Caucasian States in Turkish Press in Istanbul (June-October 1918)**, CTAD, Year 19, Issue 37 (Spring 2023), pp. 491-526.

This study examines the Turkish press coverage of the Istanbul Conference which was planned by the Ottoman State to assemble in August 1918, towards the end of the World War I, with the Caucasian peoples and the delegates of the states with which it made alliance in Istanbul during the War, in order to solve the problems around the Caucasian border, but could not assemble due to various reasons. In this period, the Ottoman State launched a forward operation to capture Elviye-i Selâse (Three Provinces) which included Kars, Ardahan, and Batumi, following the Treaty of Brest-Litovsk signed between the Ottoman State and its allies and Bolshevik Russia on 3 March 1918. The Caucasian border was drawn during the operation, through the Conferences and Treaties of Trabzon in March-April 1918 first and then Batum in May-June 1918. Nevertheless, these treaties did not solve the problems in Caucasia completely. Therefore, the Ottoman State declared that those problems had to be solved at a conference in Istanbul to be held with the delegates

of the Caucasian peoples and the delegates of the states with which it made alliance in Istanbul. All these had a broad repercussion in the newspapers published in Istanbul. In this study, answers to questions like the following are searched: Why was the Istanbul Conference needed? What kind of preparations were done for the Conference? Who was invited to the Istanbul Conference? What nations sent delegation to Istanbul for the Conference? What kind of activities were those delegations coming to Istanbul engaged in? What kind of activities was the National Delegation of Azerbaijan, which was significant for the Ottoman State, engaged in in Istanbul? Why could not the Istanbul Conference be held despite all the preparations? What is the significance of the process of the Istanbul Conference? All the issues of *Vakit*, *Tesvir-i Efkâr*, *Zaman* and, *İkdâm* dated between June and October 1918 have been scanned. Tens of news related to the Istanbul Conference have been examined and used in the study.

Keywords: The World War I, Caucasia, the Istanbul Conference, the National Delegation of Azerbaijan.

Giriş

Osmanlı Devleti'nin de aralarında olduğu İttifak Devletleri (Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan) ile Maverâ-yı Kafkasya ya da diğer adıyla Transkafkasya devletleri (Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan) ve Şimalî Kafkasya (Dağıstan) arasında 1918 yılının yaz aylarında toplanması düşünülen ve fakat çeşitli nedenlerden ötürü toplanamayan İstanbul Konferansı, her ne kadar toplanamamış olsa da delegelerin İstanbul'daki faaliyetleri, verdikleri demeçler ve bunların İstanbul basınına yansımaları Kafkasya tarihi açısından büyük bir öneme sahiptir. İstanbul Konferansı'nın toplanması düşüncesi, hiç şüphesiz Osmanlı Devleti ile Almanya'nın I. Dünya Savaşı boyunca izlediği Kafkasya politikalarının doğal bir sonucuydu. Bu sebeple İstanbul Konferansı'na giden süreci daha iyi anlamak ve yorumlayabilmek için Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'nda Kafkasya politikasına ve Kafkasya'da diğer devletlerle yaşanan siyasi ve askerî gelişmelere kısaca bir göz atmak gerekmektedir.

I. Dünya Savaşı'na Almanya'nın müttefiki olarak giren Osmanlı Devleti, ilk ve önemli muharebelerini 1914 yılının Ekim ayının sonlarından itibaren Kafkas Cephesi'nde Ruslara karşı verdi.¹ Osmanlı Devleti, ilk muharebelerde Ruslara karşı başarılar elde etmiş olsa da Aralık 1914-Ocak 1915 tarihleri

¹ Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya (XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919))*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2011, s. 244-266.

arasında meydana gelen Sarıkamış Taarruzu'nda başarısız olmuş ve Kafkas Cephesi'nde Rus ilerleyişi başlamıştı.² Ruslar, 1915 Mart ayından 1916 yılı Temmuz ayına kadar Anadolu'nun doğusunu neredeyse bütünüyle işgal etmişti.³ Anadolu'nun doğusunu işgal eden Ruslar, bir müddet sonra bu bölgedeki Müslüman-Türk ahaliye yönelik komitacı Ermeniler tarafından yapılan mezalim hareketini görmezden gelmişti. Bu mezalimi hiç şüphesiz Rus ordularının içinde bulunan ve başını Antranik'in çektiği *Ermeni Gönüllü Taburları* gerçekleştirmişti.⁴ Savaş sürerken savaşın taraflar açısından kaderini ve gidişatını belirleyen olay ise Çarlık Rusya'sında 7 Kasım 1917'de "*Ekim Devrimi*" ya da bilinen adıyla "*Bolşevik İhtilâl*" olarak gerçekleşti.⁵ Bolşevik İhtilâli özellikle Osmanlı Devleti ve müttefikleri açısından yepyeni haberlerin müjdecisi oldu. Çarlık rejimini devirip iktidarı ele geçiren Bolşevikler, ihtilâlin hemen ertesi günü 8 Kasım 1917'de bir dekret yayımlayarak savaşa son verdiklerini ve "*ilbaksız ve tazminatsız*" barış isteklerini müttefik devletlere bildirdiler.⁶ Bu barış dekretine müttefikler tarafından cevap verilme de daha sonra Bolşeviklerin mütâreke teklifleri kabul edildi ve 15 Aralık 1917'de Brest-Litovsk Mütârekesi ile savaşa son verildi.⁷ Bu arada Osmanlı Devleti, Rusya'da 7 Kasım 1917 tarihinde gerçekleşen ihtilalden sonra Bolşevik Hükûmeti'ni tanımayan, temel kaygısı Türk hükûmetiyle barış yapmak olan ve Tiflis'te Azeriler, Gürcüler ve Ermeniler tarafından oluşturulan "*Maverâ-yı Kafkasya Komiserliği*"⁸ ile de ayrı olarak 18 Aralık 1917'de Erzincan Mütârekesi'ni imzalayarak Kafkas Cephesi'ndeki savaşa

² W.E.D, Allen, Paul Muratoff, *1828-1921 Türk-Kafkas Sınırdaki Harplerin Tarihi*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1966, s. 233-287; Kurat, *age.*, s. 267-283.

³ *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Kafkas Cephesi 3'ncü Ordu Harekâtı*, II, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1993, s. 9-357; Kurat, *age.*, s. 284-295.

⁴ Ermenilerin Doğu Anadolu'da yaptığı mezalim hakkında arşiv belgeleri için bkz. *Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslar'da ve Anadolu'da Ermeni Mezalimi I (1906-1918)*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 23, Ankara, 1995.

⁵ Selami Kılıç, *Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu, Brest-Litovsk Barışı ve Müzâkereleri (22 Aralık 1917-3 Mart 1918)*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1998, s. 27.

⁶ Kılıç, *age.*, s. 31.

⁷ *age.*, s. 77.

⁸ Maverâ-yı Kafkasya Komiserliği, Gürcü, Azeri ve Ermenilerden oluşmaktaydı. Şubat 1917 İhtilâli'nden sonra kurulmuş, Bolşevik İhtilâli'nden sonra Bolşevik yönetimini tanımayıp 28 Kasım 1917'de bu adla teşkilatlanmıştı. 23 Şubat 1918'de de Komiserlik, kendisini Seym olarak ilan etmişti; bk. Selami Kılıç, *Ermeni Sorunu ve Almanya (Türk-Alman Arşiv Belgeleriyle)*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2003, s. 143.

fiili olarak son vermiş oluyordu.⁹ Erzincan Mütârekesi'ne göre barış görüşmelerine bir an önce başlanacaktı.

Bolşevik İhtilâli, I. Dünya Savaşı'nı Kafkas Cephesi'nde bitirse de aslında yeni sorunların da doğmasına neden oldu.¹⁰ Şöyle ki, Osmanlı Devleti'nin Kars, Ardahan ve özellikle Batum'u savaştan alması, bilhassa müttefiki Almanya'yı bir hayli tedirgin etti; çünkü Almanların Bakü'de emelleri vardı ve Bakü petrollerine de sahip olmak arzusundaydılar.¹¹ Almanlar bu sebeple, Gürcülere yaklaşıp ve Gürcülerin talepleri doğrultusunda bir anlaşma yaparak Osmanlı Devleti ile çatışma durumuna dahi gelecekti.¹² Bolşevik Ruslar da, Kafkasya'da özellikle Ermenileri destekliyor ve Bakü'yü Şaumyan vasıtasıyla idare ediyordu.¹³ Bolşevik Ruslar, Türkler Bakü'yü ele geçirmesin diye Almanya'ya yakınlaşmaktan dahi geri durmamıştı.¹⁴ Hatta Bolşevik Ruslar, Şaumyan vasıtasıyla Bakü'deki Müslüman-Türklerle yönelik meşhur *31 Mart Katliamı* da gerçekleştirmişti.¹⁵ Şaumyan'a göre, bu olayda üç binden fazla Müslüman öldürülmüştü.¹⁶

Bu arada, İttifak Devletleriyle (Almanya, Avusturya-Macaristan, Bulgaristan ve Osmanlı Devleti) Bolşevik Ruslar arasındaki barış görüşmeleri, 22 Aralık'ta başladı ve 3 Mart 1918'de Brest-Litovsk

⁹ Firuz Kazemzadeh, *The Struggle for Transcaucasia 1917-1921*, New York 1951, s. 82; Jean Loris-Melicof, *La Révolution Russe et les Nouvelles Républiques transcaucasiennes : bolchévisme et antibolchévisme*, Librairie Félix Alcan, Paris, 1920, s. 110-111.

¹⁰ Bolşevik İhtilâli'nden sonra Kafkasya'nın askerî ve politik durumu hakkında bk. Z. Avalov, J. E. S. Cooper, "The Caucasus since 1918", *The Slavonic Review*, Cilt III, Sayı. 8, Aralık 1924, s. 320-336; A. O., Sarkissian, "Soviet Transcaucasia", *Foreign Affairs*, Cilt XIV, Sayı 3, Nisan 1936, s. 526-529.

¹¹ Kılıç, *age.*, s. 149.

¹² Stefanos Yerasimos, *Türk-Sovyet İlişkileri, Ekim Devriminden Millî Mücadele'ye*, İstanbul, 1979, s. 26. Almanlar sonradan Bakü petrolleri için Bolşevik Rusya ile 27 Ağustos 1918'de bir ittifak antlaşması dahi yapmaktan çekinmemişti; bk. Tadeusz Swietochowski, *Russian Azerbaijan 1905-1920*, Cambridge University Press, 1985, s. 134.

¹³ Stefanos Yerasimos, *Milliyetler ve Sınırlar (Balkanlar, Kafkasya ve Orta-Doğu)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 285.

¹⁴ Bolşevik Rusya ile Almanya 27 Ağustos 1918'de bir anlaşma dahi yapmışlardı. Buna göre; Bakü petrolünden Almanlar da yararlanacaktı; bk. Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye (1918-1923)*, Çev: Sermet Yalçın, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998, s. 40.

¹⁵ Halil Bal, *Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Kuruluş Mücadelesi ve Kafkas İslam Ordusu*, İdil Yayıncılık, İstanbul, 2014, s. 113-124; Gökay, *age.*, s. 27.

¹⁶ Bülent Gökay, "The Battle for Baku (May-September 1918): A Peculiar Episode in the History of the Caucasus", *Middle Eastern Studies*, Cilt XXXIV, Sayı 1 (Ocak 1998), s. 36.

Antlaşması'nın imzalanmasıyla sona erdi.¹⁷ Bu anlaşmanın Osmanlı Devleti açısından en önemli maddesi 4. maddeydi ve buna göre Kars, Ardahan ve Batum sancakları yapılacak plebisit ile Osmanlı topraklarına bırakılıyordu.¹⁸ Bu arada komitacı Ermeni çetelerinin Anadolu'nun doğusunda Müslüman-Türk ahaliye yaptığı mezalimden ötürü¹⁹ III. Ordu Komutanı Vehip Paşa, Maverâ-yı Kafkasya Komiserliği'ne gönderdiği bir telgrafla mezalimin durdurulmasını ve barış yapılmasını önerdi. Ancak bu öneri reddedilince III. Türk Ordusu harekete geçti ve hemen 13 Şubat'ta Erzincan alındı.²⁰ Erzincan alınınca bu defa Maverâ-yı Kafkasya Komiserliği barış teklifinde bulundu ve bunun için Trabzon'da görüşmelere başlandı.²¹ 14 Mart-14 Nisan 1918 tarihleri arasında yaklaşık bir ay süren konferanstan bir netice alınamadı. Maverâ-yı Kafkasya Komiserliği içerisinde Gürcüler ve Ermeniler, Brest-Litovsk'u tanımıyor ve Gürcüler, Batum'u, Ermeniler de Kars'ı Türklere bırakmak istemiyorlardı.²² Türk Ordusu, Brest-Litovsk'tan doğan meşru hakkını kullanarak harekâtı devam ettirdi ve 5 Nisan'da Sarıkamış'ı, 14/15 Nisan'da Batum'u ve 25 Nisan'da da Kars'ı ele geçirmiş oldu.²³ Böylece Elviye-i Selâse olarak adlandırılan Kars, Ardahan ve Batum Osmanlı Devleti'nin eline geçti. Bunun üzerine Maverâ-yı Kafkasya Komiserliği, 11 Mayıs'ta başlayacak Batum Konferansı'na²⁴ zorunlu olarak gelmek durumunda kaldı. Bu defa Osmanlı Devleti, 1828 sınırına ulaşmak isteyerek, Ahıska, Ahilkelek, Sürmeli (İğdır) ve Gümrü (Alexandropol)'yü Culfa'ya bağlayan demiryolunu da elde etmek istiyordu.²⁵ Bu durum karşısında konferans devam ederken Gürcüler, özellikle Almanlara yakınlaştılar ve hatta

¹⁷ Brest-Litovsk Müzâkereleri ve Antlaşması hakkında geniş bilgi için bk. Selami Kılıç, *Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu, Brest-Litovsk Barışı ve Müzâkereleri (22 Aralık 1917-3 Mart 1918)*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1998.

¹⁸ Kılıç, *age.*, s. 378.

¹⁹ Swietochowski, *age.*, s. 120.

²⁰ Kurat, *age.*, s. 467; Kılıç, *age.*, s. 144-145; Yerasimos, *age.*, s. 294.

²¹ Trabzon Konferansı hakkında geniş bilgi için bk. Enis Şahin, *Türkiye ve Maverâ-yı Kafkasya İlişkileri İçerisinde Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları (1917-1918)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2002, s. 186-445.

²² Şahin, *age.*, s. 331-334; Melicof, *age.*, s. 112-114.

²³ Allen-Muratoff, *age.*, s. 432-435.

²⁴ Batum Konferansı ve Antlaşmaları hakkında geniş bilgi için bk. Enis Şahin, *Türkiye ve Maverâ-yı Kafkasya İlişkileri İçerisinde Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları (1917-1918)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2002, s. 446-640.

²⁵ Şahin, *age.*, s. 549.

bir anlaşma dahi yaptılar.²⁶ Böylece Gürcüler, resmen Alman protektorası altına girmeyi kabul ediyordu. Ancak Gürcü ve Ermenilerin çabaları boşa çıktı ve Maverâ-yı Kafkasya Komiserliği, resmen ve fiilen dağıldı.²⁷ 26 Mayıs'ta Almanlara daha yakın olan Gürcüler, 28 Mayıs'ta Osmanlı Devleti'ne yakın olan Azerbaycanlılar ve 29 Mayıs'ta da Ermeniler kendi cumhuriyetlerini ve bağımsızlıklarını ilan ettiler.²⁸ 4 Haziran 1918 tarihinde Osmanlı Devleti ile Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan ve 8 Haziran'da ise Dağıstan (Şimali Kafkasya) Cumhuriyetleri ile ayrı olarak barış antlaşmaları yapıldı.²⁹ Böylece Osmanlı Devleti, 1828 sınırına ulaşmış oluyordu. Bununla birlikte Batum Antlaşmaları, Kafkasya'daki sınır meselelerini görünürde çözmüş olsa da,³⁰ daha detaylı bir antlaşma için İstanbul'da bir konferans yapılması kararlaştırıldı. Aynı delegeler, bu kez İstanbul'a geldiler.

Türk Basınında İstanbul Konferansı Hazırlıkları ve İstanbul'a Gelen Kafkas Murahhas Heyetleri

Batum Konferansı'nın sonuçlanmasından sonra İstanbul basınında yakın bir zamanda İstanbul'da Kafkasya meseleleriyle ilgili bir konferans yapılacağı konusundaki haberlere sıkça rastlanılmaktadır. Konferansın amacı, Maverâ-yı Kafkasya'da teşekkül eden yeni hükümetlerin sınırlarını belirlemek, bu hükümetlerin gerek birbirleriyle gerek Osmanlı Devleti ve müttefikleriyle idame edecekleri münasebetlerin şeklini kararlaştırmaktır. Osmanlı Devleti'nin bu hükümetlerin gelecek ve kaderleriyle daha yakından alakadar olduğunu düşünen Almanya'nın teklifi üzerine konferansa toplantı mahalli

²⁶ Yerasimos, *age.*, s. 300.

²⁷ "Kafkasya'da Üç Hükümet", *Tesvir-i Efkar*, 12 Haziran 1334/1918. Maverâ-yı Kafkasya Komiserliği'nin ömrü sadece beş hafta olmuştu. Komiserliği oluşturan üç milletin, siyasi emelleri çatışınca oluşumun sonu da gelmişti; bk. *L'Arménie et La question Arménienne Avant, pendant et depuis la guerre*, Paris 1922, s. 24-25. Komiserlik içerisinde, bilhassa Ermeni-Gürcü çatışması daha ön plandaydı. Bu iki millet arasındaki savaş öncesine dayanan tarihsel gerginlik, I. Dünya Savaşı sonrasına da yansımıştı. Bu süreçteki siyasi çatışmalar için bk. Mikaël Varandian, *Le Conflit Arméno-Géorgien et la guerre du Caucase*, Paris, 1919.

²⁸ Mustafa Sarı, *Türkiye-Kafkasya İlişkilerinde Batum (1917-1921)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, s. 138-139.

²⁹ Şahin, *age.*, s. 627-640; Sarı, *age.*, s. 140-143.

³⁰ Osmanlı Devleti ile Almanya arasında imzalanan 28 Eylül 1916 tarihli antlaşmanın üçüncü maddesine göre, her iki devletten biri düşman devletler ile antlaşma yaparlarsa Almanya bu antlaşmaları tanımayacaktı. Nitekim Almanlar bu antlaşmaya dayanarak Osmanlı Devleti'nin Maverâ-yı Kafkasya devletleriyle Batum'da ayrı ayrı yaptığı antlaşmaları tanımadığını açıklamıştı; bk. Mustafa Çolak, *Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914-1918)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2006, s. 261.

olarak İstanbul seçilmişti.³¹ *Vakit*'in 13 Haziran 1918 tarihli nüshasında Batum Konferansı'nın bittiği ve yakında delegelerin İstanbul'a geleceği belirtilerek devamında "...*Haber aldığımızı göre Kafkasya'ya müteallik mesail-i müteferrianın müzakeresine devam için düvel-i müttefika mümessillerinin de iştirakiyle Dersaadet'de teşkil edilecek olan konferans...*"³² dan bahsedilmekteydi. Yine aynı tarihli *İkdâm* ise;

"Adliye Nazırı Halil Bey Efendi ile Cenubî Kafkasya murahhasları arasında cereyan eden müzakerat-ı sulhiye-i hutut-ı esasiyesinin ikmal kılındığı ve teferruata aid hususatın müzakeresine şehrimizde düvel-i müttefika murahhaslarının da iştirakiyle akd olunacak bir konferans"

hakkında bilgi vererek "...*Cenubî Kafkasya Hükümeti tarafından intihab olunan murahhaslar birkaç güne kadar andet edecek olan Adliye Nazırı Halil Bey Efendi ile...*" İstanbul'a geleceklerini bildiriyordu. Gazete İstanbul Konferansı'na Almanya Hükümeti adına İstanbul Büyükelçisi Kont Bernstorff'un ve Avusturya Hükümeti adına da o sıralarda Viyana'da bulunan İstanbul Elçisi Marki Pallavicini'nin katılacağını ifade etmekteydi.³³

Yukarıda verilen bilgilerden de İstanbul Konferansı'nın Batum antlaşmalarının ayrıntılarını ele almak üzere toplanacağı anlaşılmaktadır. Nitekim *İkdâm*'ın 14 Haziran 1918 tarihli sayısında da konferansın toplanma amacı "*Cenubî Kafkasya ile sulh müzakeratının teferruatına aid olarak...*" belirtiliyordu.³⁴ Basının sonraki günlerdeki haberleri daha çok İstanbul Konferansı'na hangi devletlerin katılacağı ve Kafkasya'dan gelecek murahhas heyetlerinin İstanbul'a ne zaman ulaşacaklarıyla ilgiliydi. *Vakit*, 18 Haziran 1918 tarihli sayısında;

"Millî ajansın istitlatına göre Cenubî Kafkasya murahhasları konferansa iştirak etmek üzere mahallerinden hareket etmişlerdir. Bu haber meyânında Gürcistan Başvekili Raşvelli³⁵ dahi bulunmaktadır. Berlin'de bulunmakta olan Çhenkeli dahi İstanbul Konferansı'na iştirak eyleyecektir. Avusturya-Macaristan ve Almanya hükümetleri konferansa baş murahhas sıfatıyla Dersaadet sefirlerini memur etmişlerdir. Bulgaristan namına da konferansta bir general ile diğer üç kişi bulunacaktır."

³¹ "İstanbul Konferansı", *Zaman*, 22 Temmuz 1334/1918.

³² "İstanbul Konferansı", *Vakit*, 13 Haziran 1334/1918.

³³ "İstanbul Konferansı", *İkdâm*, 13 Haziran 1334/1918.

³⁴ "İstanbul Konferansı", *İkdâm*, 14 Haziran 1334/1918.

³⁵ Gazetede "Raşvelli" şeklinde yazılmıştır. Doğrusu "Ramişvili" olacaktır. *Yazarın Notu (Y.N.)*

şeklinde bir habere yer veriyordu.³⁶ *İkdâm* 19 Haziran günlü nüshasında konferansa müttefik devletler adına kimlerin katılacağını beyan ediyordu. Buna göre; konferansta Osmanlı Devleti'ni Adliye Nazırı ve Şura-yı Devlet Reisi Halil Bey, Gürcistan'ı Başvekil Raşvelli³⁷ ve -o sırada Berlin'de bulunan ve bir süre sonra geri dönmesi beklenen- Çenkeli, Bulgaristan'ı da Askerî Murahhas General İstançev ve Bahriye Kaimmakamlarından Dimitrof temsil edeceklerdi.³⁸ Osmanlı Devleti adına İstanbul Konferansı Kitabeti görevine de Berlin Sefareti Başkâtibi Orhan Bey tayin edilmişti. Orhan Bey, Batum'dan döndüğü 13 Haziran 1918 tarihinden beri İstanbul'da bu görevde bulunuyordu.³⁹

Haziran ayının sonlarından itibaren basında Kafkasya murahhas heyetlerinin İstanbul'a geldiklerine dair haberlere yer verildiği görülmektedir. Nitekim *Vakî*'in 20 Haziran 1918 tarihli sayısında İstanbul Konferansı'na katılmak üzere Gürcü ve Ermeni murahhaslarından oluşan otuz iki kişilik bir heyetin 19 Haziran 1918 tarihinde General Vapuru ile İstanbul'a geldikleri ve rıhtımda Eski Atina Elçisi Muhtar Bey tarafından karşılandıkları, Gürcü Heyeti'nin Pera Palas ve Ermeni Heyeti'nin ise Tokatlıyan Otel'i'ne misafir edildikleri yazıyordu. Yine aynı haberde Gürcü Heyeti'nin Gegeçkori, General Odişelidze, Gvazava, Şihlaze ve Ermeni Heyeti'nin ise Aharonyan, Hadisof ve General Korganof gibi kişilerden oluştuğu ifade ediliyordu. Azerbaycan Heyeti'nin ise Zonguldak'ta bulunduğu ve sonradan İstanbul'a geleceği belirtilmekteydi.⁴⁰ *Tesvir-i Efkâr*'ın 20 Haziran tarihli sayısında da Ermeni ve Gürcü heyetlerinin 19 Haziran'da saat dördü on geçte İstanbul'a geldikleri yazıyordu. Aynı gazetenin devamında Ermeni Heyeti'nin Reis Avedis Aharonyan, Aza General Korganof, Mülazım Artin Agabanof, Mülazım Leon Zisiyan, Aleksandr Katisof, Jorj Katisyan, Koçaryan Yakob, Gürcü Heyeti'nin ise Reis Gegeçkori, Aza Jorj Gvazava, General Odişelidze, Doktor Gambaşidze gibi kişilerden oluştuğu ifade ediliyordu.⁴¹ *Zaman* 20 Haziran ve *Tesvir-i Efkâr* 21 Haziran günlü sayısında "*Cenubî Kafkasya Murahhasları Şehrimizde*" diyerek Ermeni ve Gürcü heyetlerinin geldiğini

³⁶ "İstanbul Konferansı", *Vakî*, 18 Haziran 1334/1918.

³⁷ Gazetede "Raşvelli" şeklinde yazılmıştır. Doğrusu "Ramişvili" olacaktır. (Y. N.)

³⁸ "İstanbul Konferansı", *İkdâm*, 19 Haziran 1334/1918.

³⁹ T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). HR. SYS. 2164-29, R. 20 Temmuz 1334 (M. 20 Temmuz 1918).

⁴⁰ "İstanbul Konferansı", *Vakî*, 20 Haziran 1334/1918.

⁴¹ "Kafkasya Heyet-i Murahhasası'nın Muvasalatı", *Tesvir-i Efkâr*, 20 Haziran 1334/1918.

resmen duyurmuş oluyordu.⁴² *Zaman*, 21 Haziran tarihli sayısında ise Azerbaycan Heyeti'nin Zonguldak'ta bulunduğunu ve Osmanlı Hükûmeti'nin Azerbaycan Heyeti'ni Zonguldak'tan alması için Gülnihal Vapuru'nu gönderdiğini bildirmekteydi.⁴³

Kafkas heyetleri İstanbul'a ulaşmaya başlayınca İstanbul basınının konferansın hazırlıkları, ne zaman ve nerde toplanacağı konularına değinmeye başladığı anlaşılmaktadır. *Vakî*'in 23 Haziran tarihli sayısında belgeli bir kaynak aldıkları bilgiye göre İstanbul Konferansı'nın Kasımpaşa'da Bahriye Nezareti'nin Büyük Salonu'nda yapılmasının kararlaştırıldığı bildiriliyordu. Cemal Paşa'nın gerekli emirler verdiği ve konferansın bir hafta içerisinde toplanacağı duyurulmaktaydı.⁴⁴ Bu arada gazetelerin 25 Haziran günlü sayıları Azerbaycan⁴⁵ ve Dağıstan heyetlerinin İstanbul'a geldiğini haber veriyordu. Nitekim *Zaman*'ın 25 Haziran tarihli nüshasına göre, Azerbaycan ve Dağıstan heyetleri Gülnihal Vapuru ile 24 Haziran günü akşam saat sekiz buçukta İstanbul'a ulaşmışlardı. Kendilerini Galata Rıhtımı'nda Muhtar Bey karşılamıştı. Azerbaycan ve Dağıstan heyetleriyle birlikte Ermeni ve Gürcü heyetlerine mensup birkaç kişi de bulunmaktaydı. Azerbaycan Heyeti'nin Resulzade Mehmet Emin Bey'in riyasetinde azadan Halil Bey Hasmemmedof, Arslan Bey Safikürdski, Murahhas-ı Askerî Miralay Abdülmecid Kabtabaşı, Ahmed Bey Pepinof beylerle Müşavir Alber Ağa Şeyhülislamof ve Katib Abbas Bey Atam Alibegof, Mehmed Bey Hanmemmedof; Dağıstan Heyetinin ise Haydar Bammatof Bey'in riyasetinde General Mikail Halilof, Ali Kantemirof, İsmail Abayef Bey gibi kişilerden oluştuğu söyleniyordu.⁴⁶

⁴² “Cenubî Kafkasya Murahhasları Şehrimizde”, *Zaman*, 20 Haziran 1334/1918; “Cenubî Kafkasya Murahhasları Şehrimizde”, *Tevvir-i Efkâr*, 21 Haziran 1334/1918.

⁴³ “Azerbaycan Heyet-i Murahhasası”, *Zaman*, 21 Haziran 1334/1918.

⁴⁴ “İstanbul Konferansı”, *Vakî*, 23 Haziran 1334/1918.

⁴⁵ 17 Haziran 1918 tarihinde oluşturulan Azerbaycan Hükûmeti'nin ilk faaliyetlerinden biri de 18 Haziran 1918 tarihinde İttifak Devletleri (Almanya, Avusturya-Macaristan, Türkiye ve Bulgaristan) ve Kafkas (Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan ve Dağıstan) devletleri arasında toplanacak olan İstanbul Konferansı'na gönderilecek diplomatik heyetin belirlenmesi idi. Hükûmet, Azerbaycan heyetinde oynayacağı önemli rol dolayısıyla başta Resulzade Mehmet Emin Bey, H. Hasmemmet ve A. Safikürdski olmak üzere dört kişi maslahatçı ve teknik işçi ibaret bir heyet seçti. Hükûmetin verdiği yetkiye nazaran heyetin amacı, katılacak devletler ile siyasi, iktisadi ve askerî meselelere yönelik görüşmeler ve anlaşmalar yapmaktır. Cömil Həsənli, *Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Xarici Siyasəti (1918-1920)*, “GARISMA” MMC, Bakı, 2009, s. 112-113.

⁴⁶ “Şimalî Kafkas ve Azerbaycan Heyet-i Murahhasalarının Şehrimize Muvasalati”, *Zaman*, 25 Haziran 1334/1918. Butbay, hatıralarında Haydar Bammatof'un aslen Kumuk olduğundan, iyi bir eğitim aldığından, zeki ve çevik bir kişi olduğundan bahsetmektedir. Fransızca ve Almancaya hâkim olduğunu belirten Butbay, Bammatof'un sevimli çehresiyle yakışıklı, boylu

Vakî'in, 28 Haziran tarihli sayısında İstanbul'a gelen murahhas heyetlerine mensup üyeler hakkında tanıtıcı mahiyette bilgiler verdiği görülmektedir. Nitekim Azerbaycan Heyeti Reisi Resulzade Mehmed Emin Bey'i "takriben otuz beş kırk yaşlarında, zeki, baluk, azimkâr ve mütevazı bir zattır. Mumaileyh tahsil-i ibtidai ve telisini Kafkasya'da ikmal etmiş ve mütemadiyen Kafkasya'daki Rus mezalimi aleyhinde çalışmaya başlayarak memleketinin balası için uğraşmıştır...", Şimalî Kafkasya (Dağıstan) Heyeti Reisi Haydar Bey Bammatof'u;

"Şimalî Kafkasya Cumhuriyeti'nin Hariciye Nezareti makamını işgal etmektedir. Haydar Bey, yirmi yedi yaşında, yakışıklı, mahviyetkar, iyi tahsil görmüş bir gençtir. Mumaileyh Rusya mekteplerinde tali ve ali tahsilini yaptıktan sonra Avrupa'ya müteaddid kereler seyahat etmiştir. Fransızca'yı gayet iyi görüşmekte...";

Gürcü Heyeti Reisi Gegeçkori'yi;

"el-yevm otuz altı yaşında bulunmakta olup Moskova Darülfünun'unda tahsilini ikmal etmiştir. Gegeçkori 1905 senesi ihtilalinde kuvvetli bir rol oynamış ve 1912 senesi Üçüncü Duma'da sol cenah azası iken Rus Hükûmeti'nin tazyikatı neticesi olarak şehrimize iltica etmişti...";

Gürcü murahhaslarından General İlya Odişelidze'yi "elli yaşındadır. Moskova Harbiye Mektebi'nde ve Petersburg Askerî Akademisi'nde tahsilini ikmal etmiştir. Rus Japon Muharebesi'nde şöhret kazanmış, Kafkas Cephesi'nde Rus askerlerinin ricati esnasında kumandanlık etmiştir...", Ermeni Heyeti Reisi Avedis Aharonyan'ı;

"Kendisi elli yaşındadır. İğdir'da tevellüd etmiş ve Eçmiyazın Mekteb-i Ruhani'sinde sonra Cenevre Darülfünunu'nda tarih ve edebiyat tahsil etmiştir. Ermenilerin en meşhur gazeteci, üslûbkar ve romancılarındandır. Mumaileyh bilhassa hitabetteki kudreti ile temayüz etmiştir. Taşnak Fırkası'ndandır...";

Ermeni murahhas Greguvar Hatisyan'ı, "43 yaşındadır. Tiflis'te tevellüd etmiş ve Moskova Hukuk Fakültesi'nde tahsilini ikmal eylemiştir..." ve Aleksandr Hatisyan'ı "45 yaşında olup Tiflis'te doğmuş, Moskova ve Berlin'de tababet tahsil etmiştir... Şimdi Ermenistan Cumhuriyeti Hariciye Nazırdır. Taşnak Fırkası'ndan ve Ermenilerin en meşhur hatiplerindedir." şeklinde tanıtmıştı.⁴⁷

Heyetler İstanbul'a geldikten sonra konferansın ne zaman toplanacağı basın tarafından en önemli gündem konusuydu. Gazeteler çeşitli şekillerle

poslu olduğunu ifade ederek Kuzey Kafkasya'da bağımsızlığın en hararetili savunucularından biri olduğunu vurgulamaktadır. Ali Kantemirof ise aslen Asetin idi. Rusya'da hukuk öğrenimi görmüş olan Kantemirof, bağımsızlığın hararetili savunucularındandı; bk. Mustafa Butbay, *Kafkasya Hatıraları*, Çev. Ahmet Cevdet Canbulat, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1990, s. 6.

⁴⁷ "İstanbul Konferansı Murahhasları", *Vakî*, 28 Haziran 1334/1918.

bunu sıkça dile getirmişlerdi. Nitekim *Vakit* 28 Haziran tarihli nüshasında konferans için Bahriye Nezareti tarafından salonun yeni baştan tefriş ve tezyini için emirler verildiğini ve müzakere için masalar sipariş edildiğini belirterek İstanbul'a gelen heyetler ile yaptıkları görüşmelere dayanarak konferansın on beş gün içerisinde toplanabileceği ihtimali üzerinde duruyordu.⁴⁸ Yine *Zaman*, 27 Haziran tarihli sayısında “*İstanbul Konferansı Ne Vakit Toplanacak?*” diye soruyor ve cevabında ise konferansın “...Geçekçori Berlin’de az müddet kalacaktır. Çenkeli ile beraber avdet etmesi de muhtemeldir. İstanbul Konferansı ise mumaileybimin avdetini müteakib inikad eyleyecektir.” diye yanıtlıyordu.⁴⁹ Aynı gazetenin 22 Temmuz tarihli sayısında da konferansın bugün yarın toplanacağından bahsediliyordu.⁵⁰ *Vakit* ise 7 Temmuz tarihli sayısında Azerbaycan Heyet-i Murahhasası Reisi Resulzade Mehmet Emin Bey’den bilgi almış ve Resulzade Mehmet Emin Bey kendilerine “...konferansın zaman-ı icimai hakkında kendisince de kati bir şey bilinmediğini ve toplanacakları günün hükümet tarafından kendilerine ibhar edileceğini...” belirtmişti. İstanbul Konferansı’nın henüz toplanamamasını Kafkasya’daki yeni cumhuriyetlerin idari ve coğrafi şartları hakkında merkezi devletler arasındaki anlaşmazlıktan ileri geldiğine bağlayan *Vakit*, yazının devamında yine de konferansın on-on iki gün içinde toplanmasını ümit ettiklerini yazıyordu.⁵¹ *İkdâm* da, “*İstanbul Konferansı’nın Zaman-ı İnikad*” başlıklı yazısında İttifak Devletleri arasında Kafkasya devletlerinin hudutlarının belirlenmesi konusunda görüşmelerin devam ettiği ve görüşmeler bitince konferansın da başlayacağını dile getiriyordu.⁵² Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa da Hariciye Nezareti’ne çektiği 30 Haziran 1918 tarihli bir telgrafta, Kafkasya’da Ermenilerle olan çatışmaların devam etmekte olduğunu ve bu çatışmaların Gümrü-Culfa demiryolunun Osmanlı ordusunca kullanılmasına mani olduğundan bu çatışmaların durdurulması için gerekli girişimlerin yapılmasını istiyordu. Enver Paşa, İstanbul Konferansı’nın bir an evvel başlatılması ve Kafkasya’daki meselelerin bir an evvel çözülmesi gerektiğini de bildiriyordu.⁵³

⁴⁸ “İstanbul Konferansı Murahhasları”, *Vakit*, 28 Haziran 1334/1918.

⁴⁹ “Geçekçori’nin Sebeb-i Azimeti/İstanbul Konferansı Ne Vakit Toplanacak?”, *Zaman*, 27 Haziran 1334/1918.

⁵⁰ “İstanbul Konferansı”, *Zaman*, 22 Temmuz 1334/1918.

⁵¹ “İstanbul Konferansı”, *Vakit*, 7 Temmuz 1334/1918.

⁵² “İstanbul Konferansı’nın Zaman-ı İnikad”, *İkdâm*, 22 Temmuz 1334/1918.

⁵³ *BOA, HR. SYS.* 2303-3, R. 30 Haziran 1334 (M. 30 Haziran 1918).

Türk Basınında Gürcistan, Ermenistan ve Dağıstan Heyetlerinin Faaliyetleri

Gürcistan Heyeti'nin Faaliyetleri

Heyetler, konferans için İstanbul'a geldikten sonra özellikle İstanbul basınına çeşitli demeçler vermiş, konferans ve diğer devletler hakkındaki düşüncelerini dile getirmişlerdi. Gürcü Heyeti de, bu bağlamda çeşitli zamanlarda gazetelere beyanat vermiş ve görüşlerini Türk kamuoyu ile paylaşmıştı. Nitekim Gürcü Heyeti İstanbul'a gelişinin hemen ertesi günü *Tesvir-i Efkâr* muhabiriyle bir mülakat yapmış ve gelen Gürcü ve Ermeni heyetlerinin üçü kâtip ve 15'i murahhas olmak üzere 18 kişiden oluştuğunu ve Azerbaycan Heyeti'nin de yolda bulunduğunu ifade etmişti. Yine Gürcü Heyeti, Zonguldak'ta bulunan Azerbaycan Heyeti'nin ulaşmasıyla görüşmelerin başlayacağını ve konferansın nerede toplanacağı konusunda bir bilgilerinin olmadığını dile getirmişti.⁵⁴ *Tesvir-i Efkâr*, 22 Haziran'da Pera Palas Oteli'ne giderek Gürcü Heyeti'nden Gvazava ile daha detaylı bir mülakat yaptı. Buna göre gazete muhabiri Gvazava'ya "*Gürcü Hükûmeti'nin şekli nedir ve bu şekil kati midir?*" ve "*Gürcü Hükûmeti'nin bencivar hükûmetlerle ve bilhassa Türkiye ile münasebetleri nasıldır?*" şeklinde sorular yöneltmiş Gvazava da, Gürcü Hükûmeti'nin bir cumhuriyet olduğu, milli bir meclisinin bulunduğu ve Türkiye ile eskiden olduğu gibi bugün de dostane ve kardeşçe ilişkiler geliştirmenin temel amaçları olduğu şeklinde cevaplandırmıştı.⁵⁵

Vakit, 23 Haziran tarihli nüshasında ise Gürcistan Heyeti'nin 22 Haziran sabahı Alman Elçisi Brenstroff'u ziyaret ettiğini ve öğleden sonra ise önce Sadrazam Talat Paşa'yı ve sonra da Adliye Nazırı Halil Bey ile Harbiye Nazırı Enver Paşa'yı ziyarette bulunduğunu yazıyordu.⁵⁶ *Zaman*'ın 26 Haziran tarihli sayısında Gürcü Heyeti Reisi Gegeçkori'nin Balkan treniyle Berlin'e gittiği ifade ediliyordu.⁵⁷ Aynı gazete 22 Temmuz günlü "*İstanbul Konferansı*" başlıklı yazısında Gürcistan Heyeti'ne genişçe yer ayırmıştı. Gazete Gürcü Heyeti Reisi Gegeçkori'nin Berlin'de bulunan Çenkeli'nin yanına niçin gitmiş olabileceğini sorgulamaktaydı. Yazının devamında Gegeçkori'nin de Berlin'e gitmiş olmasını ve hala Çenkeli ile birlikte geri dönmeyişleri üzerine "*Gürcistan'dan şüphe duyarak Gürcü Hükûmeti konferansın İstanbul'da inikadını elan istemiyor mu? İstemiyorsa bunun sebebi ne olabilir?*" diye soruyor ve cevap olarak bir şey bilmediklerini dile getiriyordu. Gazete aynı

⁵⁴ "Kafkasya Heyet-i Murahhasası'nın Muvasalatı", *Tesvir-i Efkâr*, 20 Haziran 1334/1918.

⁵⁵ "Ermeni ve Gürcü Murahhaslarıyla Mülakat", *Tesvir-i Efkâr*, 22 Haziran 1334/1918.

⁵⁶ "İstanbul Konferansı", *Vakit*, 23 Haziran 1334/1918.

⁵⁷ "Gürcü Heyeti Reisi", *Zaman*, 26 Haziran 1334/1918.

yazıda Gürcistan'ın Türkiye'nin müttefiki Almanya ile dostane ilişkilerin olmasına rağmen nasıl konferansın hala toplanamadığına da inanamıyordu.⁵⁸ *Zaman*'ın Gürcü Heyeti'nin akıbetini ısrarla takip ettiği anlaşılmaktadır. Bu defa 2 Ağustos tarihli *Zaman*, *Losvar* Gazetesi'nden aldığı bilgiye göre Gvazava'nın Çhenkeli'nin on güne kadar İstanbul'a geleceğini beyan ettiğini yazıyordu.⁵⁹

Ermenistan Heyeti'nin Faaliyetleri

İstanbul'a geldikten sonra Gürcü Heyeti gibi Ermeni Heyeti de Ermeni ve Türk basınına önemli birtakım açıklamalarda bulunmuştu. Nitekim 21 Haziran tarihli *Zaman*, Ermeni Heyeti Reisi Aharonyan'ın İstanbul'da çıkan Ermeni gazetesi *Jamanak* ile yaptığı bir görüşmeye yer veriyordu. Bu görüşmede *Jamanak* muhabiri Aharonyan'a;

“Batum Müzakeratı'nın neticesi ne olmuştur? Müzakerat için ihtisasatınız ne merkezdedir? Osmanlı Heyet-i Murahhasası Reisi Halil Bey Efendi'nin şahsı galiba müzakeratı teshil etmiştir. Mösyö Kaçaznuni'nin üçüncü murahhas olduğu işitilmiştir. Hâlbuki neden heyete refakat etmemiştir? Rusya'nın ahval-i hazırası ne merkezdedir?”

sorularını yöneltmiş o da bu sorulara sırasıyla;

“Müzakeratın esasları Batum'da kararlaştırılmıştır. Burada dahi teferruat kararlaştırılacaktır. Lakin bu babda şimdilik bir şey diyemem. Hükümet-i Osmaniye ile münasebatımız pek yolunda olduğundan müzakerat kariben hitam bulacaktır. Halil Beyefendi dirayet ve iktidarıyla hayırhahlığı ve meselenin hüsn-i tesviyesinde sarf ettiği mesai ve İkdâmatıyla Osmanlı Hükümeti'ne şeref getiren bir recül-i siyasideir. Üçüncü Ordu Kumandanı Vehib Paşa dahi aynı efkar ve hissiyatla mütehassis bir zatdır. Binaenaleyh Dersaadet mahafil-i resmîyesinde dahi hakkımızda bu temayülâtın ibraz olunacağını ümid ediyoruz. Mösyö Ohannes Kaçaznuni şimdi Kafkasya Ermeni Hükümet-i Muvakkatası'nın riyasetinde bulunuyor. Hükümet-i

⁵⁸ “İstanbul Konferansı”, *Zaman*, 22 Temmuz 1334/1918. Sürmeli, İstanbul Konferansı'nın Gürcülerin Almanya nezdinde isteği üzerine yapılmasının kararlaştırıldığını belirtmektedir. Sürmeli'ye göre, Gürcistan Batum Antlaşması ile kaybettiği ve bir sınır sorunu olarak gördüğü bu antlaşmayı Almanya'yı kendi yanına çekerek feshetmek istiyordu. (Serpil Sürmeli, *Türk-Gürcü ilişkileri (1918-1921)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2001, s. 275.). Çolak ise İstanbul Konferansı'nın Alman Büyükelçisi Bernstroff ve Avusturya-Macaristan temsilcisinin hükümetlerinden yetki alarak toplamayı düşündüklerini ifade etmiştir. Çolak'a göre, Almanya, Ermenistan ve Azerbaycan'ın konferansa katılmasını Rusya'nın göstereceği tepki dolayısıyla istemiyordu. Çolak, Almanya'nın bu iki heyetin katılmasına sonradan rıza gösterdiğini ancak Almanya ile Osmanlı Devleti'nin anlaşamadığını çünkü Almanların Türklerin Batum ve Güney Kafkasya demiryollarından vazgeçmeyeceklerini düşündüğünü böylece konferansın toplanamadığını söylemektedir. (Mustafa Çolak, *Komitenin Rubu Talat Paşa*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2018, s. 183-190).

⁵⁹ “İstanbul Konferansı”, *Zaman*, 2 Ağustos 1334/1918.

mezkenin merkezi Erivan şehridir. Rusya ile münasebatımız münkatı olduğundan orada olub biten şeylerden bittabi malumatımız yoktur.”

diye cevap vermişti.⁶⁰ *Tesvir-i Efkâr* da Aharonyan'ın aynı beyanatına yer veriyordu.⁶¹ 22 Haziran'da *Tesvir-i Efkâr*, Ermeni Heyeti azalarından Hatisyan ile bir mülakat gerçekleştirmişti. *Tesvir-i Efkâr* muhabiri, Hatisyan'a yeni kurulan Ermenistan Cumhuriyeti hakkında fikir ve düşüncesini soruyor ve Hatisyan da bu soruya cevap olarak Bolşevik İhtilâli'nden sonra Maverâyı Kafkasya'da meydana gelen karışıklığı ve bu karışıklıktan doğan Maverâyı Kafkasya Hükûmeti'nden bahsederek Ermenistan hakkında şu bilgileri veriyordu:⁶²

“Halkımızın yüzde doksanı ziraidir. Aramızda erbab-ı sanayii azdır. Kurun-ı kadimeden beri fatihlerin taht-ı istilasına geçen Ermenistan'da icla ve ifna edildikleri cihetle asilzade de yoktur. Bize yakışacak en tabii şekli hükûmetin cumhuriyet olacağı bundan anlaşılır. Hükûmetimizin hemcivar hükûmetlerle olan münasebeti Türkiye ile münasebetinin şekline bağlıdır. Mesela Azerbaycan Hükûmeti'nin Türkiye ile dini ve ırki karabeti vardır. Türkiye ile münasebetimizin Azerbaycan ile olan münasebetimize pek çok tesir ve nüfuz icra edeceğine şüphe edilemez. Henüz Cenubî Kafkasya Konfederasyonu ile müzakerat cereyan etmekte iken Türk ordusu İngilizlerin İran'ın şimalinde ilerlemekte olduklarını haber alarak Gümrü'den Culfa'ya giden demiryolunu elde etmek üzere Gümrü'ye yürümüştü. Ermeniler de Türklerin Ermeni Hükûmeti fikrini kabul edemeyeceğine dair ikad da vardı. İki taraflı olan su-i tefehhüm müzakeratın aldığı şekli ile zail oldu. Yeni teşekkül eden Ermeni Hükûmeti dört hükûmet arasında mahsur kalmış olduğu cihetle inkişaf etmesini Türkiye ile hüsn-i münasebat idame ederek temin eyleyeceğine kanidir. Binaenaleyh İstanbul'da cereyan edecek olan müzakeratın esaslarını bu dairede görüyoruz.”

Vakit 23 Haziran tarihli nüshasında Ermenistan Heyeti'nin 22 Haziran sabahı Alman Elçisi Brenstroff'u ziyaret ettiğini, öğleden sonra ise önce Sadrazam Talat Paşa'yı ve sonra da Adliye Nazırı Halil Bey ile Harbiye Nazırı Enver Paşa'yı ziyarette bulunduğunu belirtiyordu.⁶³ *İkdâm*'ın 4 Temmuz tarihli sayısında da Ermeni Heyeti'nin ziyaretlerinden bahsediliyordu.⁶⁴ 24 Haziran tarihli *Vakit*, bu defa İstanbul'da çıkan Ermeni gazetesi *Hayrenik*'ten uzun bir alıntı yaparak “*Ermeni Murahhasları ve Türkiye*

⁶⁰ “Ermeni Heyet-i Murahhasası”, *Zaman*, 21 Haziran 1334/1918.

⁶¹ “Cenubî Kafkasya Murahhasları Şehrimizde”, *Tesvir-i Efkâr*, 21 Haziran 1334/1918.

⁶² “Ermeni ve Gürcü Murahhaslarıyla Mülakat”, *Tesvir-i Efkâr*, 22 Haziran 1334/1918.

⁶³ “İstanbul Konferansı”, *Vakit*, 23 Haziran 1334/1918.

⁶⁴ “Murahhasların Ziyaretleri”, *İkdâm*, 4 Temmuz 1334/1918; “Ermeni Heyet-i Murahhasası”, *İkdâm*, 4 Temmuz 1334/1918.

Ermeniler?” başlıklı bir yazı yayınlamıştı. Yazıda *Hayrenik*’in Türk-Ermeni ilişkilerinin dostane bir şekilde devam etmesi gerektiğini ifade ettiğinden ve Ermenistan Heyeti’nin Türkiye Ermenileri ile bir alakasının olmadığını belirttiğini yazmaktaydı. *Vakit* yazının devamında *Hayrenik*’ten alıntı yaparak şu ifadelere yer veriyordu:⁶⁵

“...Türkiye sayesinde elde edilen hürriyetin ancak Türkiye’nin metin muavenetiyle payidar olacağı hususunu Aharonyan, Hadisyan, Babacanyan gibi simaların murahhas sıfatıyla takdir edecekleri şüphesizdir... Ermeni ve Türk husumeti durmuştur. Ve daha ziyadesine vararak memleketimizde bir Türk Ermeni dostluğu resmî filizlenmektedir, diyebiliriz... Bütün soğuk kanlığımızı ve itidalimizi muhafaza ile neticeye intizaran Türk ve Ermeni müzakeratına muvaffakiyet temenni ederiz. Biz Türkiye Ermenilerinin bu itidale bulunduğumuz vaziyet-i cedide-i hayatiye sebebiyle ihtiyacımız vardır. Umumi veya hususi olsun hadisat-ı siyasiye nasıl cereyan ederse etsin Türkiye Ermenileri mukadderatının Türklere merbut olduğunu göz önünden uzaklaştırmamalıdır...”

Görüldüğü üzere, İstanbul basını, Ermenistan Heyeti’nin İstanbul’a gelmesiyle birlikte Türkiye’de bulunan Ermeniler üzerinden bir politika yapabileceği ihtimalinden endişe duymaktaydı. Türk basınının yine de Ermeni basının söylemlerine önem vermeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Nitekim *Vakit*, 27 Haziran tarihli sayısında da İstanbul’da çıkan Ermeni gazetelerinden *Püçantıyon*, *Hayrenik*, *Ceride-i Şarkıyye*, *Jamanak* ve *Verçinlor* gazetelerinin görüşlerini “*Kafkas Ermeni Murahhasları ve Türkiye Ermenileri?*” başlığıyla veriyordu. Gazetelerin ortak görüşü “*Ermenilerin yegâne arzuları meşrutiyetin umum Osmanlı tebaasına bahşetmiş olduğu hukuka nail olmaktadır.*” şeklindeydi.⁶⁶ İstanbul’daki Ermeni basınının Ermenistan Heyeti’nin Türkiye’ye gelmesinden sonra yaptığı neşriyat *İkdâm*’ın dikkatini çekmişti. *İkdâm*, 29 Haziran tarihli nüshasında Ermeni gazetelerinin Türklere kardeş gibi geçinmeye teşvik edici makaleler yayınladıkları için büyük bir memnuniyet duyduklarını belirtiyordu. Bununla birlikte *İkdâm*,

“Ermeni refiklerimiz şimdiye kadar yapılan uygunsuz hareketlerin müşevvikleri ecnebiler olduğunu söylüyorlar. Bizim de buna şüphemiz yok idi. Fakat Ermeni teşvikatına riayet etmek yapılan uygunsuzlukları mazur gösteremez... Refiklerimiz bu hakikati milletdaşlarına güzelce telkin edecek olursa hem onlara hem bütün memlekete en büyük hizmeti ifa edilecek olacaktır.”

⁶⁵ “Ermeni Murahhasları ve Türkiye Ermenileri”, *Vakit*, 24 Haziran 1334/1918.

⁶⁶ “Kafkas Ermeni Murahhasları ve Türkiye Ermenileri”, *Vakit*, 27 Haziran 1334/1918.

diyerek bir tarihi hakikati de gözler önüne sererken uyarıda da bulunuyordu.⁶⁷

Ermeni Heyeti, bir müddet sonra İstanbul'daki Ermeni Patrikhanesi'ni ziyaret etmişti. Nitekim *Zaman*'ın 30 Haziran tarihli nüshasında “*Ermeni Heyet-i Murahhasası Reisi Mösyö Aharonyan refakatinde aza-yı beyetten Mösyö Aleksandr Hadisyan ve General Gorganof bulunduğu halde evvelki gün Kumkapı'daki patrikhaneyi ziyaret...*” ettiklerini ve “*Katogikos-Patrik Vekili Cevahirçyan Efendi'nin gaybubeti hasebiyle kart dö vizitlerini*” bıraktıklarını yazıyordu.⁶⁸ *Tesvir-i Efkâr*, 6 Temmuz günlü sayısında Ermenistan Hariciye Nazırı Hatisyan'ın kendilerine Fransızca bir mektup gönderdiği duyuruyordu. Hatisyan'ın mektubuna yer veren gazete, mektupta Ermenilerin Osmanlı Devleti ile pek dostane ilişkiler kurmayı temenni ettiğini ve Ermenistan Heyeti'nin Türkiye Ermenileri ile bir ilgisinin olmadığını ifade ediyordu.⁶⁹ 9 Temmuz tarihli *Zaman*, İstanbul'a gelen Ermeni Heyeti'nin Türkiye ile dost ve kardeşçe yaşamak arzusunda olduklarını söylemelerine, Türkiye Ermenilerinin de bu konuda aynı fikirde olduklarını belirtmelerine rağmen *Jüdische Volkszeitung* adlı Alman Yahudi gazetesinin Bakü Ermenilerinin Türk muhasarasına karşı Almanları şehre davet etmeleri haberine akıl erdiremediklerini belirtiyordu.⁷⁰ Bu haber üzerine Ermeni Heyeti'nden Hatisyan, *Vakî'e* şu beyanatu vermişti:⁷¹

“Ermeniler, Bakü ve Azerbaycan'a ait diğer şehirler hakkında hiçbir fikr-i ilhacuyane beslemeler ve sırf Ermenilerle meskûn şehirleri Ermenistan eczasından addederler. Bakü meselesi İstanbul matbuatında mevzubahis oldukça mezkûr şehrin Bolşevikler tarafından istilasının sebebi Ermenilere isnat edilmekte olduğu görülmektedir.”

Ermeni Heyeti'nin Eylül ayında Osmanlı Padişahı Vahdettin'i ziyaret ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim *Zaman*'ın 10 Eylül tarihli sayısında Ermeni Heyeti'nin huzur-ı şahaneyi ziyaret ettiğini ve Enver Paşa'nın da ziyaret esnasında hazır bulunduğunu belirtiyordu.⁷²Bu toplantı hakkında Aharonian, 9 Eylül 1918 tarihinde Ermenistan Başvekili Kaçaznuni'ye bir telgraf çekerek bilgi vermişti. Telgrafta Aharonian, 6 Eylül 1918 tarihindeki selamlık

⁶⁷ “Ermeni Refiklerimiz”, *İkdâm*, 29 Haziran 1334/1918.

⁶⁸ “Ermeni Heyet-i Murahhasası”, *Zaman*, 30 Haziran 1334/1918.

⁶⁹ “Ermenistan Hariciye Nazırı'nın Tesvir-i Efkâr'a Mektubu”, *Tesvir-i Efkâr*, 6 Temmuz 1334/1918.

⁷⁰ “Bakü Ermenileri Almanları Davet Ediyorlar”, *Zaman*, 9 Temmuz 1334/1918.

⁷¹ “Bakü ve Ermeniler”, *Vakî*, 10 Ağustos 1334/1918.

⁷² “Ermeni Heyet-i Murahhasası Huzur-ı Şahane'de”, *Zaman*, 10 Eylül 1334/1918.

töreninden sonra padişahı tebrik ettiğini, padişahın da kendisine Ermenistan'la daima dostane ilişkiler⁷³ kurulmasından yana olduğunu ve Ermenistan'ın bağımsızlığının önemli olduğunu söyleyerek teşekkürlerini iletmiş olduğunu ifade ediyordu. Telgrafta dikkat çekici bir husus da Aharonian'ın Talat Paşa'nın Berlin'e gitmesini haber vermesiydi. Telgrafa göre, Aharonian, Talat Paşa Berlin'den döndükten sonra İstanbul Konferansı'nda görüşülecek konuların da netleşeceğini belirtiyordu.⁷⁴ *Vakit*'in 23 Eylül tarihli nüshasından *Vakit* muharrirlerinden birinin Tokatlıyan Otel'i'ne giderek Ermeni Heyeti ile mülakat yaptığı ve heyetin kendilerine Kafkasya'daki vaziyet hakkında bilgiler verdiği görülmektedir. Ermeni Heyeti, özellikle Kafkasya'da Müslümanlar ile dostane geçindiklerini, Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'da aldığı yerlerden Ermenistan'a gelen yarım milyon mülteci olduğunu, bu sebeple Ermenistan ahalisinin sefalet içinde bulunduğunu belirtiyordu. Ermeni azaları mülakatın devamında Türklerle eskiden beri iyi ilişkilere sahip olduklarını ve şimdi de dostluk ilişkilerini geliştirdiklerini söylemekteydiler. Vurgu yaptıkları nokta ise Türkiye'nin Ermenistan Cumhuriyeti'ni tanıyan ilk devlet olmasıydı.⁷⁵

Dağıstan (Şimalî Kafkasya) Cumhuriyeti Heyeti'nin Faaliyetleri

Osmanlı Devleti ile 8 Haziran 1918'de antlaşma yapıp bağımsızlığını kazanan Dağıstan, İstanbul Konferansı için İstanbul'a gelmiş ve Osmanlı ve Kafkas devletleri ile iyi münasebetler geliştirme cihetine gitmişti. Dağıstan Heyeti, İstanbul'a geldikten sonra diğer heyetlere oranla basında daha az yer almasına rağmen basının yer yer Dağıstan Heyeti azalarına da yer verildiği görülmektedir. Nitekim 26 Haziran tarihli *Tesvir-i Eşkâr*, Dağıstan Heyeti Reisi Haydar Bammatof ile yaptığı bir mülakata yer vermektedir. Gazete muhabiri, “*Şimalî Kafkas Hükümeti ne suretle teşekkül etti? Civar hükümetlerle münasebatımız nasıldır? Don Kazakları hakkında ne düşünüyorsunuz?*” diye sorular sormuş ve Haydar Bey de bu sorulara sırasıyla

“...Moskova'da vuku bulan Bolşevik İnkılâbı üzerine teşekkül eden Bolşevik Hükümeti'ni tanımaktan iba eden hükümetimiz büsbütün istiklalini ilan eyledi ve bütün iktidarı nefsinde cem etti. ..Mayıs ayında Türkiye ve müttefikleriyle münasebete giriştik. Türkiye ile revabıt-ı iktisadiye, askerîye

⁷³ Osmanlı Devleti, yukarıda da bahsedildiği üzere 4 Haziran 1918 tarihli Ermenistan ile Batum'da yaptığı protokol ile Ermenistan'ı tanıyan ilk devlet olmuştu. Osmanlı Devleti, Ermenistan'ın İstanbul'a heyet göndermesini mukabil olarak asker ve sivil resmî görevle Mehmet Ali Paşa'yı Erivan'a temsilci olarak atamıştı. Abdurrahman Bozkurt, “Osmanlı Devleti ile Ermenistan Cumhuriyeti Arasındaki İlişkiler (1918-1920)”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı: 34, 2013, s. 24-29.

⁷⁴ BOA, HR. SYS. 2303/6-9, R. 9 Eylül 1334 (M. 9 Eylül 1918).

⁷⁵ “Ermeni Murahhaslarıyla Mülakat”, *Vakit*, 23 Eylül 1334/1918.

ve fikriyemiz var. Bunun üzerine Batum'da Türkiye ile bir muahede-i dostane akdine tevessül ettik. Şimdi İstanbul Konferansı'nda o muahedeyi tahkim ve takviye edecek müzakeratta bulunacağız.”, “...Bütün Kafkas hükûmetleriyle münasebetimiz iyidir. Bilhassa az bir zamanda bütün Kafkas milletlerinin bir konfederasyon halinde birleşeceğine ümitvarız...”, “Şimalî Kafkasya hududu meselesi bununla alakadar olan devletler arasında dostane bir surette halledilecektir. Tabii Kuban da bu hudut meselesine dâhildir.”

şeklinde cevaplar vermişti.⁷⁶ Haydar Bey Bammatof, aynı gün *Vakit* ile de bir mülakat gerçekleşmişti. *Vakî*'in “*Şimalî Kafkasya Ahvali*” başlığını taşıyan yazısında Haydar Bey, Kafkasya'nın birlik ve bütünlüğünü savunarak şunları söylemekteydi:⁷⁷

“Biz Dağıstanlılar Türkiye'ye her şeyden evvel dini rabitalar ile ve kırılmaz bir surette bağı ve büyük bir aşk ile merbutuz... İstanbul'a merkezi devletler ile olacak müzakerata iştirak için geldik. Batum'da başladığımız işi burada takip edeceğiz ve orada tesis edilen dostluğu idame ettireceğiz... Şimalî Kafkasyalılar, Cenubî Kafkasya Müslümanlarına da sıkı bir surette merbutturlar. Hatta Cenubî Kafkasya ile beraber çalışabileceğimizden kuvvetle ümitvarım.”

Tesvir-i Efkâr'ın 27 Haziran tarihli sayısında ise Haydar Bey, Dağıstan'ın iç siyaseti hakkında Şimalî Kafkasya'daki *fırak-ı siyasiye*, *sunuf-ı içtimaiye*, *maarif meselesi* ve *kadınlar mesaili* gibi konuları açıklamaktaydı.⁷⁸

Dağıstan Heyeti'nin İstanbul'da geçirdiği süre boyunca kendi hükûmetiyle olan haberleşmesini Tiflis üzerinden yaptığı anlaşılmaktadır. Nitekim o tarihlerde (8 Temmuz 1918) Gence veya Tiflis'te bulunan Dağıstan Hükûmeti Reisi Abdülmecid Çermoyef⁷⁹ ile Batum'da Osmanlı Devleti'nin Ordu Seryaveri Hakkı Bey vasıtasıyla haberleştiği de anlaşılıyordu.⁸⁰ Ancak zaman zaman bu haberleşmenin Dağıstan'daki iç karışıklıklardan ötürü gerçekleşmediği de bilinmekteydi. Bu konuda Osmanlı Devleti'nin Gürcistan Askerî Mümessili Abdülkerim Bey, 8/9 Eylül 1918 tarihinde Hariciye Nezareti'ne gönderdiği resmî yazıda Dağıstan'ın iç siyasi durumundan ve İstanbul'da bulunan Dağıstan Heyeti ile Dağıstan Hükûmeti arasındaki haberleşmenin kesildiğinden bahsediyordu. Abdülkerim Bey,

⁷⁶ “Azerbaycan ve Kafkas Murahhaslarıyla Mülakat”, *Tesvir-i Efkâr*, 26 Haziran 1334/1918.

⁷⁷ “Şimalî Kafkasya Ahvali”, *Vakit*, 26 Haziran 1334/1918.

⁷⁸ “Haydar Bey Bammatof ile Mülakat”, *Tesvir-i Efkâr*, 27 Haziran 1334/1918.

⁷⁹ Abdülmecid Çermoyef, aslen Çeçen idi. Grozni'de neft kuyularının sahibi olan Çermoyef, Çar Nikola'nın da yaverliğini yapmıştı. Kuzey Kafkasya'nın bağımsızlığı için çalışmış ve nihayetinde 1918'de kurulan Dağıstan Cumhuriyeti'nin ilk Cumhurbaşkanı olmuştu. Butbay'a göre, Çermoyef, Rus kültürüyle beslenmiş, eğlence ve zevkine düşkün uçan bir prensti. Butbay, *age.*, s. 6.

⁸⁰ *BOA, HR. SYS.* 2303/3, R. 8 Temmuz 1334 (M. 8 Temmuz 1918).

yazısında İstanbul'da bulunan Dağıstan Heyeti'nin kendi memleketlerindeki müşkül vaziyetten haberdar olmadıkları kanaatinde olduğunu, Dağıstan Hükûmeti'nin başında bulunan Abdülmecit Bey ile temasa geçilip yardımda bulunulması gerektiği üzerinde durmaktaydı. O sıralar Batum'da bulunan ve Kuzey Kafkasya Orduları Komutanı Yusuf İzzet (Met) Paşa'nın da Tiflis'e gelmesi gerektiği, Tiflis'e geldikten sonra birlikte Vladikafkas'a gidilerek Abdülmecit Bey'in uyarılması ve gerekli yardımlarda bulunulması gerektiğini önemle belirtiyordu.⁸¹ Bu telgraftan bir müddet sonra Osmanlı Devleti'nin Dağıstan'a yardım konusunda gerekli adımları attığı anlaşılmaktadır. 22 Eylül 1918 tarihli bir belgeye göre, Şimali Kafkasya'da Volga Nehri etrafındaki İslam ahaliye Bolşevik Ruslarla Ermenilerin zulümkarane hareket ettikleri ve buradaki İslam ahalinin mallarını gasp ederek halkı perişan bıraktıkları belirtilerek buradaki halkın güvenliği için Dağıstan'dan gelecek muhacirlerin Kars, Ardahan ve Batum'a yerleştirilmeleri hususunda Batum'da birinci sınıftan ve Kars'ta da ikinci sınıftan kadroya göre birer müdüriyet kurulması gerekliliği ifade edilmiştir.⁸²

Haydar Bammatoğ, İstanbul'da bulunduğu günlerde yani 1918 yılının Ekim ayı içerisinde diğer Kafkas murahhaslarına bir nota⁸³ tebliğ ederek Kafkas devletleri arasında bir konfederasyon kurulması fikrini resmî olarak beyan etmişti. Haydar Bammatoğ'un dediğine göre, bu notaya sadece Gürcistan ve Azerbaycan heyetleri cevap vermiş ve her iki heyet de hükûmetlerine danışmaları gerektiğini belirtmişlerdi. Ermenistan ise notayı yanıtsız bırakmıştı.⁸⁴Bu şekilde Dağıstan Heyeti'nin konfederasyon düşüncesi sonuçsuz kalmıştı.

⁸¹ BOA, HR. SYS. 2303/6-15-1-3, R. 8-9 Eylül 1334 (M. 8-9 Eylül 1918). Nitekim Kafkas İslam Ordusu Komutanı Nuri Paşa, ordulara verdiği 1 Ekim 1918 tarihinde Derbent'i almak için taarruz emri vermiş ve 6 Ekim 1918'de de Derbent ele geçirilerek Türk bayrağı çekilmişti. 13 Ekim 1918'de ise Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti ilan edilerek Dağıstan, bağımsızlığını elde etmiş, Kasım 1918'de Petrovsk şehrinin alınmasıyla da Dağıstan tamamen Ruslardan temizlenmişti. Geniş bilgi için bk. Nâsır Yüceer, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu'nun Azerbaycan ve Dağıstan Harekâtı, Azerbaycan ve Dağıstan'ın Bağımsızlığını Kazanması 1918*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1996, s. 143-157.

⁸² BOA, DH. İUM. EK. 48/79, R. 22 Eylül 1334 (M. 22 Eylül 1918).

⁸³ Haydar Bammatoğ imzalı bu notanın tam metni *Zaman*'ın 10 Ekim 1918 tarihli sayısında neşredilmişti. "Kafkasya Konfederasyonu Teşkiline Teşebbüs", *Zaman*, 10 Teşrin-i evvel 1334/10 Ekim 1918.

⁸⁴ "Kafkasya Ahvalı", *Zaman*, 11 Teşrin-i evvel 1334/11 Ekim 1918.

Türk Basınında Azerbaycan Heyeti, Faaliyetleri ve Bakü Meselesi

İstanbul basınının en çok üzerinde durduğu ve önem verdiği heyet, Azerbaycan Heyeti olmuştu.⁸⁵ Bunun başlıca nedeni tarihten gelen köklü bağlar, her iki milletin de aynı ırk ve dinden olmasıydı.⁸⁶ Bilhassa Mart 1918'de Bakü'de Müslüman-Türk ahaliye yapılan katliam, Almanya, Rusya ve İngiltere gibi devletlerin Bakü'yü ele geçirme çabaları, Türk kamuoyunun ilgisini İstanbul Konferansı'na katılmak üzere gelen Azerbaycan Heyeti üzerine çekmişti. Daha önce 24 Haziran'da Gülnihal Vapuru ile Dağıstan Heyeti ile birlikte İstanbul'a geldiği basında duyurulan⁸⁷ İstanbul'da Pera Palas Otel'i'ne yerleşen Heyet, Enver Paşa'ya mektup yazarak Azerbaycan'ın müstakil bir devlet olarak kalmasını temenni ediyordu. Resulzade Mehmet Emin, 28 Haziran 1918 tarihinde Azerbaycan Cumhuriyeti Harici İşler Nazırı Hacınskiye mektup yollayarak heyetin 24 Haziran'da Pera Palas'a yerleştiğini, bir gün sonra da Talat Paşa ve Alman Sefiri Bernstorff ile

⁸⁵ Azerbaycan Heyeti, sadece basının değil dönemin Osmanlı bürokratik yetkililerinin de ilgi odağı olmuş bilhassa İttihat ve Terakki yöneticileri tarafından nezaketle ağırlanmıştı. Buna ilaveten Azerbaycan Heyeti, Resulzade Mehmet Emin Bey idaresinde Bursa'ya dahi bir seyahat düzenlemişti. Bu hususta Heyet, Bursa'ya giderek istasyonda İttihat ve Terakki Kâtib-i Mesulü Mithat Bey ve birçok kişi tarafından samimiyetle karşılanmıştı. Programa göre, önce istirahat için Kükürtlü'ye gitmişler ve sonra bazı yerleri ziyaret ettikten sonra tekrar Kükürtlü'ye geri dönmüşlerdi. Cumartesi günü ise Avcılar Kulübü ve Çiftçiler Derneği tarafından Ziraat Mektebi bahçesinde bir ziyafet verilmişti. Akşamüstü ise İttihat ve Terakki Kulübü'nde bir çay ziyafeti çekilmişti. Ziyafetin sonuna doğru Azerbaycan Heyeti Murahhasası Reisi Resulzade Mehmet Emin Bey, Türk ve İslam itibahı ile İttihat ve Terakki'nin bu yoldaki mesaisi hakkında beyanatta bulunmuştu. "Kafkasya Murahhasları Bursa'da", *Zaman*, 22 Temmuz 1334/1918.

⁸⁶ İki devletin köklü bağları I. Dünya Savaşı sırasında daha da artmıştı. Azerbaycan'da kurulan Bakü Müslüman Cemiyeti Hayriyesi, Bakü'de bulunan Türk harp esirlerine iyi muamelelerde bulunduğu gibi harp esnasında Osmanlı Devleti'ne maddi-manevi birçok yardımlarda bulunmuştu. İki devlet arasındaki kardeşlik bağları, "*Kardaş Kömeği*" olarak adlandırılmıştı. Bu konu hakkında oldukça detaylı bilgiler içeren çalışma için bkz. Betül Aslan, *I. Dünya Savaşı Esnasında Azerbaycan Türkleri'nin Anadolu Türkleri'ne "Kardaş Kömeği (Yardımları)" ve Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2000. I. Dünya Savaşı'ndan sonra da Osmanlı Devleti, Azerbaycan'a karşı aynı kardeşliği ve dostluğu göstermişti. Nitekim Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Eski Millî Emniyet Genel Müdürü Naki Keykurun, hatıralarında bu dostluğu açık bir şekilde özetliyordu. 1918 yılının Ocak ayında Tiflis ve Batum üzerinden Trabzon'a oradan da Giresun yoluyla İstanbul'a birkaç arkadaşıyla yardım talebiyle gelen Keykurun, Talat Paşa, Enver Paşa ve Halil Bey ile olan görüşmesini "*iki kardeşin dertleşmesi*" şeklinde ifade ediyordu; bk. Naki Keykurun, *Azerbaycan İstiklâl Mücadelesinin Hatıraları*, İstanbul Ekspres Matbaası, İstanbul, 1964, s. 57-69.

⁸⁷ "Şimali Kafkas ve Azerbaycan Heyet-i Murahhasalarının Şehrimize Muvasalati", *Zaman*, 25 Haziran 1334/1918; "Azerbaycan ve Dağıstan Murahhasları", *İkdam*, 25 Haziran 1334/1918.

görüştüğünü ve heyetin amacının sınırlarını korumak olduğunu söylediğini bildiriyordu.⁸⁸

Azerbaycan Heyeti'nin Reisi Resulzade Mehmet Emin Bey, İstanbul'daki ilk günlerinde gazetelere çeşitli beyanatta bulunmuştu. Nitekim *Tesvir-i Efşâr*'ın 26 Haziran tarihli sayısında gazete muhabirinin Azerbaycan'daki idare şekline dair sorusunu Resulzade Mehmet Emin Bey şöyle yanıtlamıştı:⁸⁹

“Azerbaycan Hükûmeti'nin şimdilik şekli idaresi cumhuriyettir. Hükûmetin bir meclis-i millisi bir de kuvve-i icraiyesi vardır. Meclis-i millide en kuvvetli fırka Türk Adem-i Merkezîyet (Müsavat) Fırkası'dır. Bundan başka Müslüman Sosyalist Fırka'yı, Sosyal Demokrat (Himmet) Fırkası, bir de İttihad-ı İslam Fırkası vardır. Ancak bugünkü hükûmet, siyasi fırka esaslarına göre teşekkül etmemiştir. Zamanın nezaket ve ehemmiyetini nazar-ı dikkate alarak iş adamlarından faal kuvvetten teşekkül eylemiştir. Meclis-i milli Bakü'yü Bolşeviklerden tathir etmek, dahili ve harici müşkülâtı izale eylemek üzere kendi teveccüh ve itimadına mazhar olan Fethali Han Hoyski'nin riyasetinde faal bir kabine vücuda getirerek salahiyetname vermiş ve bir müddet ...için tatil-i içtima eylemiştir. En birinci vazifesi ise memleketi harici tecavüzlerden ve ...ihtilallerden tathir ve temin eylemektir ki hükûmetin bu maksadı şimdiden hasıl olmakta ve ahali kendi meşgale-i yevmiyelerine muvakkat eylemektedir. Hükûmet de aynı zamanda meclis-i müessisanın intihabatını da meşru edecektir. Ara-yı umumiyeye müstenid intihab usulüyle toplanacak olan meclis-i müessisan Azerbaycan Hükûmeti'nin kati teşekkül-ü idaresini tayin eyleyecektir.”

Bu beyanatın belki de en dikkat çekici noktası Azerbaycan'ın Bakü'yü Bolşeviklerden geri almak için gösterdiği kararlılıktı. Resulzade Mehmet Emin Bey, bu kararlılığını *Vakîl*'in 26 Haziran tarihli sayısında da dile getiriyordu. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin nasıl meydana geldiğini anlatan Emin Bey, devamla şunları söylüyordu:⁹⁰

“...Hükûmet, bu vazifesinde muahede mucibince vaki olan davetine göre şimdiki halde Gence'de bulunan Osmanlı askerlerinin muaveneti ile ve en yakın bir zamanda muvaffak olacaktır. Bizim teşekkül etmiş olan hükûmetimizin arazisi evvelce de söylediğim gibi Bakü, Gence, Erivan vilayetlerinden mürekkebdir. Tiflis sancağının bir kısmı ile diğer bazı sancaklar dahi bu havzaya dâhildir...”

Resulzade Mehmet Emin, İstanbul Konferansı ile ilgili olarak ise;

⁸⁸ Cəmil Həsənlı, *Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Xarici Siyasəti (1918-1920)*, “GARISMA” MMC, Bakı 2009, s. 113-114.

⁸⁹ “Azerbaycan ve Kafkas Murahhaslarıyla Mülakat”, *Tesvir-i Efşâr*, 26 Haziran 1334/1918.

⁹⁰ “Azerbaycan ve Dağstan Murahhaslarıyla Mülakat”, *Vakîl*, 26 Haziran 1334/1918.

“İstanbul Konferansı ise Kafkasya’daki dört hükûmetle dört müttefik hükûmetden ibaret olacak ve işgal edeceği meseleler bittabi Batum’daki muahedelerine az çok alakadar bulunacaktır fakat sarih olarak konferansın ne gibi mevad ile tevaggul edeceği hakkında daha bir söz söylemek imkânında değiliz, zira rical-i hükûmet ve siyasetten daha kimse ile görüşemedik.”

demekteydi.⁹¹

Resulzade Mehmet Emin Bey, 15 Temmuz 1918 tarihinde kamuoyuna Azerbaycan Cumhuriyeti’ni tanıtıcı mahiyette bilgiler vermişti. Azerbaycan’ın İstanbul Konferansı’nda çözümlenmesini istediği noktaları yani Bakü’nün Azerbaycan’a ait olduğunu ve yakın zamanda kurtuluşa ereceğini belirterek Osmanlı Devleti’nin “*birader makamında*” her zaman yegâne müttefik olduğunu alenen dile getirmişti.⁹²

Azerbaycan Heyeti, İstanbul’a geldikten sonra Osmanlı Hükûmeti nezdinde çeşitli ziyaretler gerçekleştirmişti. Nitekim *İkdâm*, 23 Temmuz tarihli sayısında Azerbaycan Heyet-i Murahhasası’nın bir gün önce Bab-ı Ali’de Sadrazam Talat Paşa’yı ziyaretle mülakat gerçekleştirdiğini ifade etmekteydi.⁹³ Yine *Zaman*, 29 Temmuz tarihli nüshasında Azerbaycan murahhaslarının bir gün önce Maliye Nezareti’nde Sadrazam ve Maliye Nazırı Vekili Talat Paşa Hazretlerini ziyaret ve onlarla bir müddet mülakat ettiklerini yazmaktaydı.⁹⁴ *Zaman* 11 Eylül tarihli nüshasında Azerbaycan Heyeti’nin Harbiye Nazırı Enver Paşa’nın da hazır bulunduğu huzur-ı

⁹¹ “Azerbaycan ve Dağıstan Murahhaslarıyla Mülakat”, *Vakit*, 26 Haziran 1334/1918.

⁹² *BOA, HR. SYS.* 2303/4-11, M. 15 Temmuz 1918. Ancak Osmanlı-Azerbaycan ilişkilerinde zaman zaman bazı endişeler de duyulmuştur. Kafkas İslam Ordusu Komutanı Nuri Paşa’nın bazı hareketlerinin Bakü’yü ilhak amacına yönelik olabileceği bazı Azerbaycanlı yetkililerce düşünülmüştü. Bir defasında Osmanlı Devleti Azerbaycan ile yaptığı Batum Antlaşması’nı resmî olarak henüz onaylamamıştı. Erivan ve Tiflis’e resmî mümessil tayin eden Osmanlı Devleti, henüz Azerbaycan’a resmî bir temsilci görevlendirmemişti. Fethali Han Hoyski, bu durumdan duyduğu endişeleri Resulzade’ye şifreli bir telgrafında dile getirmişti. Bağımsızlıktan sonra Azerbaycan heyetlerinin İstanbul’daki çeşitli faaliyetleri için bk. Resul Yavuz, “Bağımsızlığının İlanından Sonra Azerbaycan Heyetlerinin İstanbul’daki Faaliyetleri ve Bu Faaliyetlerin Osmanlı Basınındaki Yansımaları”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Sayı 28, 2020, 371-400. Bununla birlikte Osmanlı Devleti’nin Azerbaycan’ın yanında olması Azerbaycan’ı siyasi olarak da etkisi altına almış ve Türk ordusunun Azerbaycan’ı kurtarmak amacıyla ilerleyişinin coşkusuyla Ağustos 1918 tarihinde Gökçay’da Kafkas İttihad Terakki Fırkası kurulmuştu. Fırka ile ilgili geniş bilgi için bk. İbrahim Ethem Atnur, “Kafkas İttihad Terakki Fırkası ve Programı”, *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 8, Sayı 15, 2006, s. 39-61.

⁹³ “Azerbaycan Heyeti”, *İkdâm*, 23 Temmuz 1334/1918.

⁹⁴ “Azerbaycan Murahhasları”, *Zaman*, 29 Temmuz 1334/1918.

şahaneyi ziyaret ettiklerini ve Resulzade Mehmet Emin Bey'in bu ziyaretten duyduğu şükran duygularını dile getirmekteydi.⁹⁵

Resulzade Mehmet Emin, Padişah'ın huzurundan ayrılırken Enver Paşa'ya yaklaşarak kendisine “*Bu dakikalar ömrümün en said anlarıdır.*” demişti.⁹⁶

Ağustos ve Eylül aylarında basında Bakü ile ilgili haberlere oldukça geniş yer ayrıldığı görülmektedir. Azerbaycan Heyeti'nin ve Türkiye'nin Bakü konusunda hassas olması⁹⁷ ve Bakü'nün Türkler için önem arz etmesi, basını da bu yönde haber yapmaya sevk ettiği söylenebilir. 14 Ağustos tarihli *Zaman*, “*Bakü'nün Zabtı*” başlıklı yazıda *Losvar* gazetesinden alıntı yaparak bir Azerbaycan azasının *Losvar*'a Bakü'nün Türklerce ele geçirildiğini söylediğini yazıyordu. Ancak *Zaman* bu haberin asılsız olduğunu fakat en yakın sürede Bakü'nün Bolşevikler ve Ermenilerden alınıp Türklerce ele geçirilmesini temenni ettiğini dile getiriyordu.⁹⁸ *Zaman*, 15 Ağustos'ta ise Milli Ajans'tan aldığı kesin bilgiye göre Bakü'nün henüz ele geçirilemediğini teyit ediyor ve devamın da Bakü'nün önemini şöyle vurguluyordu:⁹⁹

“Bakü'nün Kafkasya Türk ve Müslüman âlemi için haiz olduğu ehemmiyet yalnız bir izzet-i nefis meselesi olmasından münbais değildir. Bolşevikler kimin teşvik ve teşciyle iş gördükleri layıkıyla anlaşlamayan birtakım Ermeniler bu şehre hâkim bulundukça genç Azerbaycan Cumhuriyeti'nin dâhili teşkilatı, dâhili işleriyle layıkıyla istifade etmesine imkân bulunmayacak, orası Azerbaycan'ın emniyet ve selameti için pek

⁹⁵ “Azerbaycan Heyet-i Murahhasası Huzur-ı Şahanede”, *Zaman*, 11 Eylül 1334/1918.

⁹⁶ Aynı yer.

⁹⁷ Çünkü Almanların Bakü petrollerini ele geçirmekteki istekleri perçinleşmişti. Nitekim bu konuda *Zaman*, 5 Ağustos 1918 tarihli sayısında “Türkiye, Kafkasya ve Almanya” başlığıyla *The Times* gazetesinin 13 Temmuz 1918 tarihli nüshasından alıntılar yaparak bu husustaki bir habere yer veriyordu. Almanların Rusya'daki emellerinin temelde üçe ayrıldığını ve bunlardan birinin de Bakü'yu ele geçirmek olduğunu ifade ediyordu. Yine Kafkasya'da Almanların Ermeni Bolşevikler tarafından işgal edilen Bakü'ye ulaşamadıkları belirtiliyordu. Almanların bölgeye önemli bir kuvvet gönderemedikleri ve gönderseler dahi Ermenilerin mukavemetiyle karşılaşacakları da yine vurgulanıyordu; bk. “Türkiye, Kafkasya ve Almanya”, *Zaman*, 5 Ağustos 1334/1918. Almanlar bir müddet sonra Bakü meselesini Ruslarla bir antlaşma yaparak çözüme kavuşturduğunu ümit ediyordu. Bakü meselesinde Almanlar, bir yandan Rusya'dan çekindiği için onlarla danışarak hareket ediyor, diğer taraftan da Osmanlı'nın Bakü'ye ilerleyişini engellemeye çalışıyordu. Nitekim Almanlar, Osmanlı'ya karşı Bolşevik kartını oynamış ve 27 Ağustos 1918 tarihinde Alman-Rus Antlaşması'nı imzalayarak Bakü petrollerinin dörtte birini alacaktı. Osmanlı Devleti bu antlaşmadan bir gün sonra haberdar edildi ve bu haber İstanbul'da oldukça yankılandı. Çolak, *age.*, s. 263-276.

⁹⁸ “Bakü'nün Zabtı”, *Zaman*, 14 Ağustos 1334/1918.

⁹⁹ “Bakü Meselesi”, *Zaman*, 15 Ağustos 1334/1918.

tehlikeli bir fesad ocağı olacaktır. ...Bakü yalnız Azerbaycan'ın payitahtı olmak itibarıyla değil birçok sebep ve amiller dolayısıyla Şimalî Kafkasya'nın da Cenubi Kafkasya'nın da adeta ruhudur..."

Gazete, Bakü'de Bolşevik Ermenilerin Azerbaycan ve Osmanlı ordularının girmesine mani olmasına çalışmasının Ermenistan'ın Kafkasya'daki ilişkilerini de olumsuz yönde etkileyebileceğini de açık bir dille belirtiyordu.¹⁰⁰ *Zaman*, 2 Eylül'de Mehmet Emin Bey'in *Le Journal d'Orient* muhabiri ile yaptığı oldukça mühim bir beyanatına yer veriyordu. Mehmet Emin Bey, yaptığı mülakatla muhabirin "*Rusya-Almanya itilaf abirinden sonra Kafkasya'da ihdas edilen yeni vaziyet hakkında mütalaanız ne merkezdedir?*" sorusuna;

"Bunlar henüz gazete mütalaa ve haberlerinden ibarettir... Yalnız iki şey calib-i dikkattir: Birincisi Almanya'nın Bolşeviklere Azerbaycan ile Ermenistan'ın istiklalini tasdik ettirmeye muvaffak olamamakla gösterdiği acz. İkincisi Almanya'nın Bakü ile civarındaki zengin menabiin Almanya ile müttefiklerine bu havali petrol mahsulâtından bir kısmının verilmesi şartıyla Rusya için temin-i temellükünde gösterdiği hareket..."

şeklinde cevap vererek devamında;

"...Bakü vaziyet-i coğrafisi, münasebat-ı irkiyesi, tarihi ile hülasa her suretle Azerbaycan'a aittir. Baküsüz bir Azerbaycan başsız bir gövdedir. Asakirimiz Bakü'yü muhasara etmişlerdir. Bizim fikrimiz gasıblarından tathir etmektir. ...Farz-ı muhal olarak Almanya veyahut hamî-i tabiiimiz olan Türkiye bile bize karşı çıksa sizi temin ederim ki bunlara karşı duracağız ve Bakü'den hiçbir zaman feragat etmeyeceğiz..."

diyerek Bakü konusundaki kararlılığını bir kez daha dile getiriyordu.¹⁰¹

Azerbaycan Heyeti'nin Bakü konusundaki kararlılığı ve haklılığı, basının da Bakü'ye daha çok yer vermesine sebep oldu. Bundan ötürü Bakü meselesi, gazete sütunlarında sıklıkla yer aldı. *Zaman*, 5 Eylül tarihli sayısında "*Bakü'de İngilizler, Şark Cephesi'nin Yeniden Tesisi Meselesi?*" başlıklı yazısında *Corriere Della Sera Gazetesi*'nden aldığı bilgiye göre İngilizlerin Bakü'ye asker çıkardığını ve bu askerlerin Bağdat'tan getirilen ve Şimalî İran'ı işgal eden ordunun bir kısmı olduğu bildirilmekteydi. Yine devamla Bakü'nün 10 bin mevcutlu Türk ordusu tarafından muhasara ve İngiliz müfrezesi dışında 8 bin mevcutlu Rus ve Ermeni orduları tarafından müdafaa edildiği yazılmaktaydı.¹⁰² 6 Eylül tarihli nüshasında da, İngiliz Harbiye Nezareti'nin

¹⁰⁰ "Bakü Meselesi", *Zaman*, 15 Ağustos 1334/1918.

¹⁰¹ "Kafkasya Mesaili/Azerbaycanlıların Mütalaaatı", *Zaman*, 2 Eylül 1334/1918.

¹⁰² "Bakü'de İngilizler, Şark Cephesi'nin Yeniden Tesisi Meselesi", *Zaman*, 5 Eylül 1334/1918.

aynı bilgiyi verdiği anlaşılmaktadır.¹⁰³ Aynı gazetenin 22 Eylül tarihli sayısında Bakü'nün Türkler tarafında ele geçirildiği ilan edilerek devamında şöyle denmekteydi: “*Bakü'nün zabtı hakkında istihlal ettiğimiz hususi ve mevsuk malumata nazaran şehirdeki petrol kuyuları hiçbir hasara uğramamıştır. Şehirde sükân ve asayiş hemen iade edilmiştir. Azerbaycan Hükümeti'nin makarr-ı idaresi de derhal Bakü'ye nakl olunmuştur...*”¹⁰⁴ *Vakit* de aynı günlü sayısında Türklerin Bakü'ye girdiğini¹⁰⁵, Bakü'nün İngilizlerce tahliye edildiğini ve Bakü'deki petrol kuyularının tahribe uğramadığını beyan ediyordu. Gazete, ardından Resulzade Mehmet Emin Bey'in Bakü hakkındaki uzunca beyanatını veriyordu.¹⁰⁶ Bakü'nün ele geçirilmesinden sonra bile Almanların gözünün halen Bakü'de olduğu ve şehrin petrolerini ele geçirmek istediklerinin basına yansıdığı görülmekteydi.¹⁰⁷ İstanbul Konferansı'nın heyetlerin gelmesine, hazırlıkların yapılmasına rağmen toplanamamasını Almanların Bakü'yü kaybettikten sonra konferansın toplanmasının gereksiz olduğunu düşünmesinden kaynaklandığını ve ayrıca 23 Eylül 1918 tarihinde imzalanan Osmanlı - Alman Protokolü'nün¹⁰⁸ etkilerinin olduğunu söylemek mümkündür.

¹⁰³ “Bakü Ahvali/İngilizlerin Verdikleri Malumat”, *Zaman*, 6 Eylül 1334/1918.

¹⁰⁴ “Bakü'nün Zabtı Hakkında Malumat”, *Zaman*, 22 Eylül 1334/1918.

¹⁰⁵ Bakü'nün Kafkas İslam Ordusunca alınması dönemin İstanbul basınında da oldukça geniş bir yankı uyandırmıştı. Konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz. İlyas Ak, “Osmanlı Basınında Kafkas İslam Ordusu'nun Bakü'yü Kurtarması”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 64, (Ocak 2019), s. 385-408.

¹⁰⁶ “Bakü'de Ganimet”, *Vakit*, 22 Eylül 1334/1918.

¹⁰⁷ “Bakü Meselesi”, *Zaman*, 27 Eylül 1334/1918.

¹⁰⁸ Her iki devlet arasında Kafkasya meselelerine dair Osmanlı-Alman Protokolü, 23 Eylül 1918 tarihinde Berlin'de Talat Paşa ile Hintze arasında gizli olarak imzalandı. Toplamda iki nüsha ve yedi maddeden oluşan protokolün önemli maddelerine göre, Osmanlı Devleti, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'ı müstakil bir devlet olarak tanıyordu. Almanya ise sadece Gürcistan'ı tanıyor, bununla birlikte Azerbaycan ve Ermenistan'ı şimdilik tanımamakla birlikte sadece konsolosluk açmayı taahhüt ediyordu. Osmanlı Devleti, Azerbaycan ve Ermenistan'daki askerî kuvvetlerini de geri çekecekti. Yine Osmanlı Devleti, özel hukuku saklı kalmak şartıyla harp devam ettiği sürece petrol kaynakları ve sanayisinin ve Tiflis-Bakü demiryolu hattı ile Bakü-Batum petrol mecralarının idaresinin Almanlara verilmesi hususunda Azerbaycan'a gerekli teşebbüslerde bulunmayı taahhüt ediyordu. *BOA, HR. SYS.* 2303-14-1, R. 23 Eylül 1334, (M. 23 Eylül 1918). Bu protokole giden süreç ve sonrası ile ilgili geniş bilgi için bk. Vasif Gafarov, “Birinci Dünya Savaşı'nın Sonunda Kafkasya'da Osmanlı-Almanya Çatışması ve Osmanlı-Alman Protokolü (23 Eylül 1918)”, *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2, Aralık 2017, s. 99-144.

Konferans Sürecinin Sonu

İstanbul Konferansı'nın tüm çabalara rağmen toplanamadığı anlaşılmıştır. Konferansın toplanamadığı resmî belgelere de yansımıştır.¹⁰⁹ Ayrıca konferansın toplanamayacağı hususu basında da duyurulmuştur. Nitekim İstanbul Konferansı'ndan “*ahval-i müteebhire üzerine suret-i katiiyyede sarf-ı nazâr*” olunmuştu.¹¹⁰ Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nin, müttefiki olduğu Almanya'nın, Maverâ-yı Kafkas ülkelerinin ve Dağıstan'ın Kafkasya'daki sınır ve yer altı zenginliklerini elde etme meselelerinde devletlerin gerçek niyetlerini ortaya koyması açısından önemli olmuştur. Özellikle İstanbul basını, bu konuda İstanbul Konferansı'na gereken ilgiyi ve alakayı göstermiş, konferans için İstanbul'a gelen heyetleri takip etmiş, onlarla mülakatlar gerçekleştirmiş ve Türk kamuoyunu konferans hakkında bilgilendirmiştir. Konferans hakkında Türk basınının Haziran-Ekim 1918 tarihleri arasında haber yaptığı anlaşılmıştır. Türk basını, özellikle Ermenistan Heyeti'ne temkinli yaklaşmış, ancak İstanbul'daki Ermeni basının iyi niyetini ve dostane haberlerini izledikten sonra tavrını değiştirmiştir. Ancak yine de Türk basını, Ermeni gazetelerinin geçmişte Ermenilerin yabancıların kışkırtmalarıyla ve kendi istekleriyle devlete karşı geldiklerini de dile getirmelerini istemiştir. Gürcistan Heyeti ile ilgili basında görülen en büyük mesele, Gürcü murahhaslarının Berlin'e gitmeleri olmuştur. Bu konu basında Gürcülerin konferansın İstanbul'da toplanmasına karşı çıktığı şeklinde algılanmıştır. Basının bu konudaki algısının doğru olduğunu da belirtmek gerekir. Şöyle ki, Almanlar Kafkasya meselelerini ve çıkarlarını İstanbul Konferansı vasıtasıyla sadece Gürcüler ve Osmanlı Devleti ile çözebileceğini düşünmüştü. Öte yandan Almanların Bakü'deki emelleri ve Azerbaycan'ın da Bakü'den taviz vermez tutumu ile Osmanlı Devleti'ni kendisine yakın görmesi ve Osmanlı Devleti ve Almanya arasında imzalanan 23 Eylül 1918 tarihli gizli antlaşma konferansın toplanamamasının asıl nedeni olmuştur. Bundan başka İstanbul basını Dağıstan Heyeti ile ilgili de Haydar Bey Bammatof'un Kafkasya'da kardeşliği ve iş birliğini vurgulayan beyanatına yer vermiştir. Basının Azerbaycan Heyeti ile ilgiliyse Resulzade Mehmet Emin Bey'in beyanları üzerinden Bakü meselesine yoğunlaştığı görülmüştür. Azerbaycan Heyeti ile yapılan görüşmelerde Bakü'nün geri alınması temel konu olmuştur. Konferansın toplanamayacağı haber alındıktan bir müddet sonra Kafkas heyetlerinin İstanbul'dan ayrıldıkları anlaşılmıştır. 13 Ekim 1918 tarihli bir haberde Kafkas heyetlerinin azalarının bir kısmının haklarını müdafaa etmek

¹⁰⁹ A. Poidebard, *Le Transcaucase et la République d'Arménie dans les textes diplomatiques du traité de Brest-Litovsk au traité de Kars 1918-1921*, Imprimerie Nationale, Paris MDCCCCXXIII/1923, s. 7. Bu eserin aynı sayfasında İstanbul Konferansı'nın hiçbir şekilde resmî olarak toplanmadan ve bu sebeple Kafkas meselelerini çözemeden kesintiye uğradığı ifade edilmiştir.

¹¹⁰ “İstanbul Konferansı Olmayacak”, *Zaman*, 9 Teşrin-i evvel 1334/9 Ekim 1918.

için hafta içinde Viyana, Berlin, İsviçre'ye hareket edeceğinin haber alındığı ifade edilmekteydi.¹¹¹ Yine 11 Ekim 1918 tarihli haberde de Dağıstan Heyeti'nin iki güne kadar Berlin'e gidecekti. Murahhaslardan biri ise İstanbul'da kalacak diğerleri de Kafkasya'ya döneceklerdi.¹¹²

Sonuç

1918 yılı Kafkasya'daki milletlerin devletleşme süreci ve bu süreçte sınırlarının belirlenmesi, Osmanlı Devleti'nin ve başta Almanya olmak üzere müttefiklerinin Kafkasya'daki emellerini gerçekleştirilmesi bakımından son derece önemli bir dönemi ifade etmektedir. Bu dönemle ilgili yapılan akademik nitelikli çalışmalar, Kafkasya meselelerini bilhassa 3 Mart 1918 tarihli Brest-Litovsk Antlaşması sonrasında gerçekleştirilen Trabzon ve Batum konferansları üzerinden okumaya çalışsa da İstanbul Konferansı süreci de en az iki konferans kadar kayda değerdi. Gerek Osmanlı Devleti ve Almanya gerekse Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan gibi devletler, Trabzon ve Batum konferanslarından elde edemediklerini İstanbul Konferansı'nda elde etmek niyetindeydiler. Almanların Bakü'de emellerinin olması, buna karşın Osmanlı Devleti'nin de Azerbaycan'ı Bakü konusunda desteklemesi İstanbul'da yapılması planlanan konferansın sekteye uğramasındaki temel sebeplerdendi. Bu süreçte İstanbul basınının konferansı manşetlerine taşıdığı ve İstanbul'a gelen Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan ve Dağıstan heyetlerin faaliyetlerine detaylı bir şekilde yer verdiği ortaya koyulmuştur. Basında bu sürece ilişkin resmî belgelerde rastlanamayacak haberlerin yapıldığı ve heyetlerin açıklamalarına yer verilerek devletlerin asıl niyetlerinin ortaya koyulması açısından son derece önemli olduğu anlaşılmaktadır.

Sonuç itibariyle, İstanbul Konferansı, Türk basınından takip edildiği üzere ilgili devletlerin menfaat çatışmaları ve Osmanlı Devleti ile Almanya'nın yukarıda da değinildiği üzere Kafkas meselelerine imzaladıkları gizli antlaşma sebebiyle "*toplanamamış*" ancak her an toplanabilir düşüncesiyle heyetlerin hareket ettiği ve heyetlerin millî emellerini ve niyetlerini açıkladığı önemli bir "*süreç*" olarak tarihteki yerini almıştır. İstanbul Konferansı'nın toplanmamasına rağmen İstanbul'a gelen Azerbaycan, Dağıstan, Ermenistan ve Gürcistan heyetlerinin ve faaliyetlerinin İstanbul basınında geniş yer bulduğu ve heyetlerin verdiği demeçlerde barışın esas ilke olduğu ve Kafkas milletlerinin Kafkas meselesini çözmekte kararlı oldukları anlaşılmaktadır.

¹¹¹ "Kafkas Murahhasları", *Zaman*, 13 Teşrin-i evvel 1334/13 Ekim 1918.

¹¹² "Şimali Kafkas Murahhasları", *Zaman*, 11 Teşrin-i evvel 1334/11 Ekim 1918.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), İstanbul

Hariciye Nezareti Siyasî Kısım (HR. SYS.)

2164/29, R. 20 Temmuz 1334 (M. 20 Temmuz 1918); 2303-3, R. 30 Haziran 1334 (M. 30 Haziran 1918); 2303/6-9, R. 9 Eylül 1334 (M. 9 Eylül 1918); 2303/3, R. 8 Temmuz 1334 (M. 8 Temmuz 1918); 2303/6-15-1-3, R. 8-9 Eylül 1334 (M. 8-9 Eylül 1918); 2303/4-11, M. 15 Temmuz 1918; 2303-14-1, R. 23 Eylül 1334, (M. 23 Eylül 1918).

Dâhiliye Nezâreti İdâre-i Umumiye Ekleri (DH. İ.U.M. EK.)

48/79, R. 22 Eylül 1334 (M. 22 Eylül 1918).

Kitaplar ve Makaleler

(1922) *L'Arménie et La question Arménienne Avant, pendant et depuis la guerre*, Paris.

(1993) *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Kafkas Cephesi 3'ncü Ordu Harekâtı* (1993) II, Genelkurmay Basımevi, Ankara.

(1995) *Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslar'da ve Anadolu'da Ermeni Mezalimi I (1906-1918)*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 23, Ankara.

AK İlyas (2019) Osmanlı Basınında Kafkas İslam Ordusu'nun Bakü'yü Kurtarması, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 64, s. 385-408.

ALLEN W.E.D MURATOFF Paul (1966) *1828-1921 Türk-Kafkas Sınırdaki Harplerin Tarihi*, Genelkurmay Basımevi, Ankara.

ASLAN Betül (2000) *I. Dünya Savaşı Esnasında Azerbaycan Türkleri'nin Anadolu Türkleri'ne "Kardaş Kömeği (Yardımları)" ve Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara.

ATNUR İbrahim Ethem (2006) Kafkas İttihad Terakkî Fırkası ve Programı, *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 8, Sayı 15, s. 39-61.

AVALOV Z.- COOPER J. E. S., (1924) The Caucasus since 1918 *The Slavonic Review*, Cilt III, Sayı 8, s. 320-336.

BAL Halil (2014) *Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Kuruluş Mücadelesi ve Kafkas İslam Ordusu*, İdil Yayıncılık, İstanbul.

BOZKURT Abdurrahman (2013) Osmanlı Devleti ile Ermenistan Cumhuriyeti Arasındaki İlişkiler (1918-1920), *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı: 34, s. 19-58.

- BUTBAY Mustafa (1990) *Kafkasya Hatıraları*, Çev. Ahmet Cevdet CANBULAT, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- ÇOLAK Mustafa (2006) *Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914-1918)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- (2018) *Komitenin Rubu Talat Paşa*, Yeditepe Yayınları, İstanbul.
- GAFAROV Vasif (2017) Birinci Dünya Savaşı'nın Sonunda Kafkasya'da Osmanlı-Almanya Çatışması ve Osmanlı-Alman Protokolü (23 Eylül 1918), *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2, s. 99-144.
- GÖKAY Bülent (1998) *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye (1918-1923)*, Çev. Sermet YALÇIN, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- (1998) The Battle for Baku (May-September 1918): A Peculiar Episode in the History of the Caucasus, *Middle Eastern Studies*, Cilt XXXIV, Sayı 1, s. 30-50.
- HƏSƏNLİ Cəmil (2009) *Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Xarici Siyasəti (1918-1920)*, "GARISMA" MMC, Bakı.
- KAZEMZADEH Firuz (1951) *The Struggle for Transcaucasia 1917-1921*, New York.
- KEYKURUN Naki (1964) *Azərbaycan İstiklâl Mücadelesinin Hatıraları*, İstanbul Ekspres Matbaası, İstanbul.
- KILIÇ Selami (1998) *Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu, Brest-Litovsk Barışı ve Müzakereleri (22 Aralık 1917-3 Mart 1918)*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- (2003) *Ermeni Sorunu ve Almanya (Türk-Alman Arşiv Belgeleriyle)*, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- KURAT Akdes Nimet (2011) *Türkiye ve Rusya (XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- MELICOF Jean Loris (1920) *La Révolution Russe et les Nouvelles Républiques transcaucasiennes : bolchévisme et antibolchévisme*, Librairie Félix Alcan, Paris.
- POIDEBARD A. (1923) *Le Transcaucase et la République d'Arménie dans les textes diplomatiques du traité de Brest-Litovsk au traité de Kars 1918-1921*, Imprimerie Nationale, Paris.
- SARI Mustafa (2014) *Türkiye-Kafkasya İlişkilerinde Batum (1917-1921)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- SARKISSIAN A. O. (1936) Soviet Transcaucasia, *Foreign Affairs*, Cilt XIV, Sayı 3, s. 526-529.
- SÜRMEİLİ Serpil (2001) *Türk-Gürcü İlişkileri (1918-1921)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.

- SWIETOCHOWSKI Tadeusz (1985) *Russian Azerbaijan 1905-1920*, Cambridge University Press.
- ŞAHİN Enis (2002) *Türkiye ve Maverâ-yı Kafkasya İlişkileri İçerisinde Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları (1917-1918)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- VARANDIAN Mikaël (1919) *Le Conflit Arméno-Géorgien et la guerre du Caucase*, Paris.
- YAVUZ Resul (2020) Bağımsızlığının İlanından Sonra Azerbaycan Heyetlerinin İstanbul'daki Faaliyetleri ve Bu Faaliyetlerin Osmanlı Basınındaki Yansımaları, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Sayı 28, s. 371-400.
- YERASIMOS Stefanos (1979) *Türk-Sovyet İlişkileri, Ekim Devriminden Millî Mücadele'ye*, İstanbul.
- (2010) *Milliyetler ve Sınırlar (Balkanlar, Kafkasya ve Orta-Doğu)*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- YÜCEER Nâsır (1996) *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu'nun Azerbaycan ve Dağıstan Harekâtı, Azerbaycan ve Dağıstan'ın Bağımsızlığını Kazanması 1918*, Genelkurmay Basımevi, Ankara.

Sürelî Yayınlar

İkdam

Tesvir-i Efkâr

Vakit

Zaman

Ekler

Ek-1 – Azərbaycan Heyeti Reisi Rezulzade Mehmet Emin Bey

(Vakit, 28 Haziran 1334/1918)

Ek-2 - Azərbaycan Heyet-i Murahhasası

(Tevir-i Efkâr, 26 Haziran 1334/1918.)

Ek-3- Gürcistan Heyeti Azaları

(*Vakit*, 28 Haziran 1334/1918.)

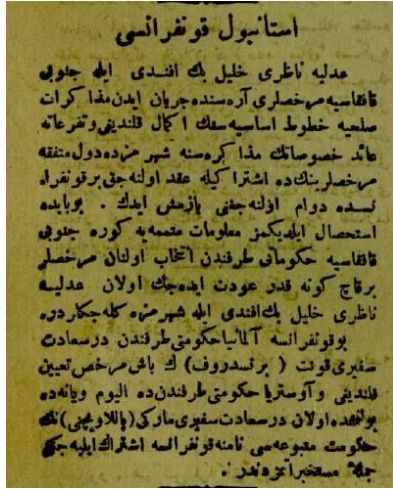
Ek-4 Ermenistan Heyeti Azaları

(*Vakit*, 28 Haziran 1334/1918)

Ek-5- Şimali Kafkasya (Dağıstan) Heyeti Azaları

(*Vakit*, 28 Haziran 1334/1918.)

Ek-6 *İstanbul Konferansı* başlıklı bir haber
(*İkdâm*, 13 Haziran 1334/1918.)

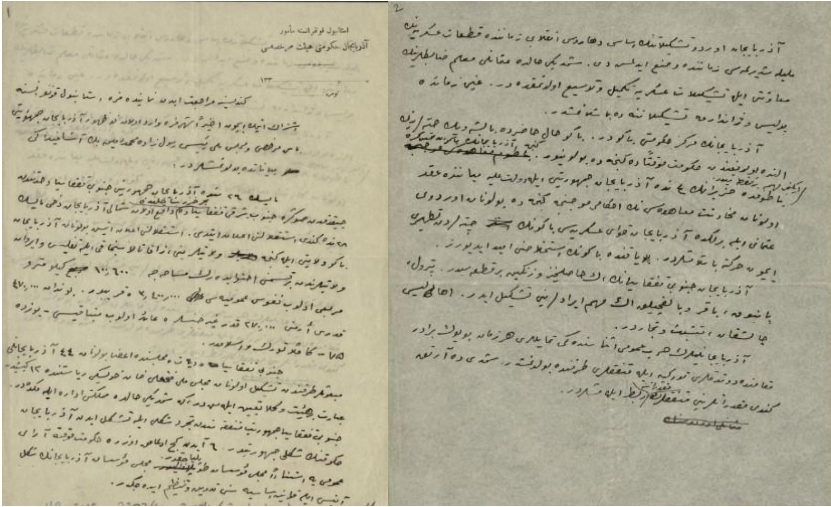
Ek-7 *Kafkasya Heyet-i Murahhasasının Muvasalatı* başlıklı bir haber
(*Tesvir-i Efkâr*, 20 Haziran 1334/1918.)

استانبول قونفرانسى
كوردسى هيك سرحصسى دئيسى موسيو
(كه كه يئورى) لك يكن جمه كوى شهر يئزه هودنه
انتظار ايديلكمه ايدي. فقط موسى اليه هنوز شهر يئزه
كاه مشدر. موسيو (نيوازاوا) بويابده (لوسوار)
وقيمرك محرومه شو بياننده بولمئشدر:
« اليوم پرلينده بولمئده اولان كوردستان
خارجيه نظري موسيو (جوهنگلي) نكا كوندرديك
پر نلر اقامه ده اول كونه نادر استانبول كه بيه چيكي
بيلدر مشدر. بوسورله استانبول قونفرانسه مشفق
مندان قريبا برصورت تويجه اتقان ايده سيكدر.»
رئيشل « كوردسى هيك سرحصسى اعضاستان
ايصلر نيك حلكتله بيه هودنه ايده سيكوره انتظار
ايديور. براده موسيو (نيوازاوا) ايده موسيو
(فيله يازه) وهيك سرحصسى كايي (شاميشيجه)
قوله بولدر.

Ek-8 İstanbul Konferansı başlıklı bir haber
(Zaman, 2 Ağustos 1334/1918.)

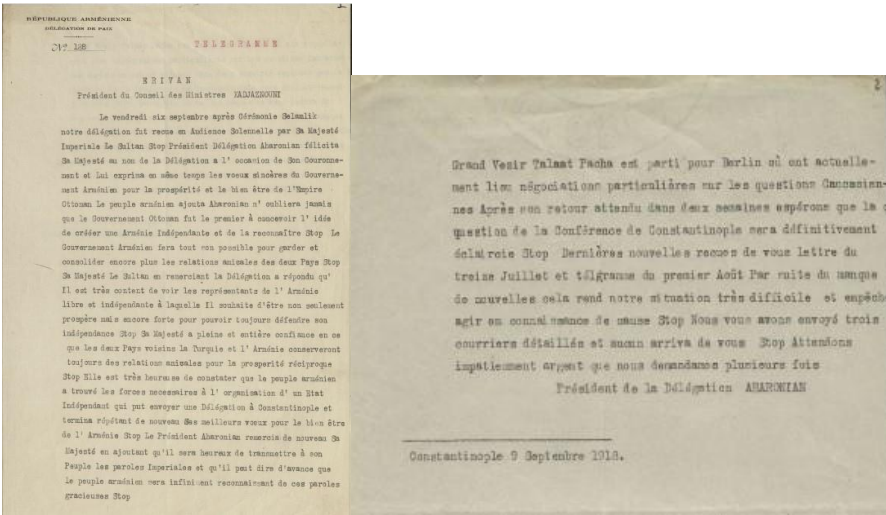
آذربايجان جمهورى مى مجلسى دئيسى رسول زاده محمد امين بيك محرز يئزه يالان
كوردسى هيك سرحصسى دئيسى موسيو (كه كه يئورى) لك يكن جمه كوى شهر يئزه هودنه
انتظار ايديلكمه ايدي. فقط موسى اليه هنوز شهر يئزه
كاه مشدر. موسيو (نيوازاوا) بويابده (لوسوار)
وقيمرك محرومه شو بياننده بولمئشدر:
« اليوم پرلينده بولمئده اولان كوردستان
خارجيه نظري موسيو (جوهنگلي) نكا كوندرديك
پر نلر اقامه ده اول كونه نادر استانبول كه بيه چيكي
بيلدر مشدر. بوسورله استانبول قونفرانسه مشفق
مندان قريبا برصورت تويجه اتقان ايده سيكدر.»
رئيشل « كوردسى هيك سرحصسى اعضاستان
ايصلر نيك حلكتله بيه هودنه ايده سيكوره انتظار
ايديور. براده موسيو (نيوازاوا) ايده موسيو
(فيله يازه) وهيك سرحصسى كايي (شاميشيجه)
قوله بولدر.

Ek-9 Azerbaycan ve Dağıstan Murahassalarıyla Mülakat başlıklı bir haber
(Vakit, 26 Haziran 1334/1918.)

Ek-10 İstanbul Konferansı Azerbaycan Heyeti Reisi Rezulzade Mehmet Emin Bey'in 15 Temmuz 1918 tarihli verdiği bir beyan.

(BOA, HR. SYS. 2303/4-11, M. 15 Temmuz 1918.)

Ek-11 İstanbul Konferansı Ermenistan Heyeti Reisi Aharonyan'ın İstanbul'da Heyet'in Padişahla görüştüğüne dair Erivan'da Ermenistan Başbakanı Kaçaznuni'ye gönderdiği 9 Eylül 1918 tarihli Fransızca telgraf.

(BOA, HR. SYS. 2303/6-9, R. 9 Eylül 1334 (M. 9 Eylül 1918))